

† Ο ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Ἡ πορεία τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν

Ἀξιολόγηση, προβλήματα, προοπτικές*

Μακαριώτατε Ἄγιε Πρόεδρε,

Σεβασμιώτατοι Ἅγιοι Ἀρχιερεῖς, Μέλη τῆς Σεπτῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος,

Ὑπακούοντας στήν τιμητική πρός ἐμένα ἀνάθεση, ἀπό τή Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο, τοῦ θέματος σχετικά μέ τήν ἀξιολογική θεώρηση τῆς πορείας τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν καί μέ συγκεκριμένη ἀναφορά στά προβλήματα καί στήν προοπτική του, ἐνώπιον τοῦ Σεπτοῦ Σώματος τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καί ἀφοῦ ἐκφράσω τίς εὐχαριστίες μου γιά τήν ἐμπιστοσύνη πρός τό πρόσωπό μου, θά ἤθελα νά ἐκζητήσω καί τήν κατανόησή σας γιά τυχόν λάθη, ἀδυναμίες ἢ παραλείψεις.

Τό θέμα εἶναι ἀρκετά ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνο ὡς πρός τούς προβληματισμούς ἢ τό θεολογικό ζήτημα καθεαυτό, ὅσο καί ὡς πρός τήν παράθεση συγκεκριμένων ἀναφορῶν καί ἀπόψεων, μέ τίς ὁποῖες ἀναδεικνύεται «ἡ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια».

A. Εἰσαγωγικά

Ὁ Θεολογικός Διάλογος μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων καί τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, πού ἄρχισε τόν Μάιο τοῦ 1980 καί συνεχίζεται μέχρι καί

* Εἰσήγηση στή Συνεδρία τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῆς 5^{ης} Ὀκτωβρίου 2017 (ἀριθ. πρωτ. 3307/1423/4-7-2017), κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Δ.Ι.Σ. (ἀριθμ. πρωτ. 3021/1313/19-6-2017).

σήμερα. Ὑπῆρξε καρπός μιᾶς σταθερῆς καί μακροχρόνιας πορείας καί μιᾶς πανορθόδοξης ἀπόφασης ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, μέ σκοπό τήν ἐπίτευξη μιᾶς δογματικῆς συμφωνίας καί μέ προοπτική τήν ἀποκατάσταση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας.¹

Ἦδη τό θέμα τοῦ Διαλόγου μεταξύ τῶν Ὀρθοδόξων καί τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν συζητήθηκε ἐκτενῶς κατά τίς Α', Β' καί Γ' Πανορθόδοξες Διασκέψεις τῆς Ρόδου (1961, 1963, 1964) καί ἀποφασίστηκε ἡ ἔναρξη «ένός πραγματικοῦ θεολογικοῦ διαλόγου»² «ἐπί ἴσοις ὅροις».³

Μέ βάση τά παραπάνω δεδομένα ἡ Δ' Πανορθόδοξη Διάσκεψη τῆς Γενεύης (1968) ἀπεφάσισε τελικά τήν πραγματοποίηση ἑνός Θεολογικοῦ Διαλόγου⁴, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐπίσημη ἔναρξη πραγματοποιήθηκε στή Πάτμο-Ρόδο ἀπό 29 Μαΐου ἕως 4 Ἰουνίου 1980.⁵

¹ Βιβλιογραφική ἀναφορά γιά τόν σκοπό καί τίς προοπτικές τοῦ συγκεκριμένου Διαλόγου βλέπε ἀναλυτικότερα Χρυσοστόμου – Γερασίμου, Ζαφείρη (Μητροπολίτη Περιστερίου), «Ὀρθοδοξία καί Ρωμαιοκαθολικισμός. Ὁ ἀρξάμενος Θεολογικός Διάλογος. Γεγονότα καί σκέψεις», *ΘΕΟΛΟΓΙΑ* 53 (1982), 63-90, 430-459, 587-611, 850-893, Γ. Μαρτζέλου, *Ὀρθοδοξία καί σύγχρονοι διάλογοι*, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 193-321.

² Βλ. Ἰωάν. Καρμίρη, «Ἡ Γ' Πανορθόδοξος Διάσκεψις τῆς Ρόδου», *ΕΚΚΛΗΣΙΑ* 41 (1964), 635.

³ «Ἡ ἐν Ρόδῳ Πανορθόδοξος Σύσκεψις», *ΕΚΚΛΗΣΙΑ* 40 (1963), 517.

⁴ Βλ. Ἰωάν. Καρμίρη, «Ἡ Ε' (sic) Πανορθόδοξος Διάσκεψις», *ΕΚΚΛΗΣΙΑ* 45 (1968), 408.

⁵ Βλ. Χρυσοστόμου – Γερασίμου Ζαφείρη (Μητροπολίτου Περιστερίου), Ἐνθ' ἄνωτ., 431 κ.έξ. Γ. Μαρτζέλου – Ρ. Hofrichter, *Ὁ ἐπίσημος θεολογικός διάλογος Ὀρθόδοξης καί Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας*, Σειρά «Οἰκουμένη», τεύχ. 3 (ἐκδ. Παρατηρητῆς), Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 55 κ.έξ. Γρ. Λιάντα, *Διορθόδοξος Διακονία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καί ἡ συμβολή τῶν δύο Ἐκκλησιῶν στούς διμερεῖς θεολογικούς διαλόγους μέ τή Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία καί τήν Ἐκκλησία τῶν Παλαιοκαθολικῶν*, (Διδακτορική Διατριβή), Ἐκδ. Κορνηλία Σφακιανᾶκη, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 147 κ.έ.

B. Η πρώτη δεκαετία του Θεολογικού Διαλόγου. Τά τρία Κείμενα Μονάχου, Bari και Νέου Βαλάμου (1980-1990).

1) Η Α' Συνάντηση της Μικτής Θεολογικής Έπιτροπής (Ρόδος 1980) ασχολήθηκε κυρίως μέ διαδικαστικά θέματα καί καθόρισε τόσο τή μεθοδολογία του Διαλόγου όσο καί τό πλαίσιο τών θεμάτων, τά όποια θά έπρεπε νά απασχολήσουν τή Θεολογική Έπιτροπή.

Κρίθηκε άπαραίτητο, ό Διάλογος νά άρχίσει άπό τά σημεία πού ένώνουν τίς δύο Έκκλησίες, χωρίς βέβαια νά σημαίνει, ότι μέ τήν άπόφαση αυτή έκφράζεται ή πρόθεση νά παραθεωρηθοῦν τά θέματα εκείνα πού άποτελοῦν σημεία θεολογικής τριβής καί διαίρεσης. Αντίθετα μέ τόν τρόπο αυτό επιδιώχθηκε νά δημιουργηθεῖ μία βάση σύγκλισης, προκειμένου νά αντιμετωπισθοῦν στή συνέχεια καί τά διαιροῦντα τίς δύο Έκκλησίες προβλήματα.

Η μέθοδος αυτή διαπραγμάτευσης άπαιτοῦσε ως άπαραίτητη προϋπόθεση τήν κοινή παράδοση (θεολογική, βιβλική, πατερική, λειτουργική, συνοδική καί κανονική) τής α' χιλιετίας τής Αρχαίας Έκκλησίας, ή όποια άποτελεῖ καί τή δεύτερη βασική καί οὐσιαστική άρχή πραγματοποίησης του παρόντος Θεολογικού Διαλόγου.

Έπίσης στήν πρώτη Συνάντηση τής Ρόδου, ὕστερα άπό διεξοδική συζήτηση, καί παρά τίς έπιφυλάξεις πού έκφράστηκαν κυρίως άπό τόν εκπρόσωπο τής Έκκλησίας τής Ελλάδος (Σεβ. Μητροπολίτη Περιστερίου κ. Χρυσοστόμου), ή Θεολογική Έπιτροπή άπεφάσισε νά ασχοληθεῖ μέ τό

θέμα, «Τό μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Εὐχαριστίας ὑπό τό φῶς τοῦ μυστηρίου τῆς Ἁγίας Τριάδος».⁶

Τό πρόβλημα ὅμως πού ἀπασχόλησε κυρίως τήν παροῦσα Διορθόδοξη Ἐπιτροπή καί πού φόρτισε ἤδη ἀρνητικά ἀπό τήν ἀρχή τήν πορεία τοῦ Διαλόγου ἦταν τό θέμα τῆς οὐνίας καί τό συνδεδεμένο μέ αὐτό ζήτημα τῆς συμμετοχῆς οὐνιτῶν, ὡς μελῶν τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς.⁷

Τό ζήτημα ρυθμίστηκε μέ τήν ὑποβολή, ἀπό μέρος τῶν Ὁρθόδοξων «Κοινῆς Δήλωσης», μέ τήν ὁποία ὑπογραμμίστηκε, ὅτι : α) Ἡ παρουσία οὐνιτῶν στή Μικτή Ἐπιτροπή τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου δέν σημαίνει ἀναγνώριση τῆς οὐνίας ἀπό τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, καί β) Τό θέμα τῆς οὐνίας παραμένει ἀνοικτό ὡς «έν ἐκ τῶν προβλημάτων πού θά ἀπασχολήσουν τόν Διάλογον».⁸

2) Ἡ Β' Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς (Μόναχο 1982) ἀσχολήθηκε μέ τό θέμα «Τό μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Εὐχαριστίας ὑπό τό φῶς τοῦ μυστηρίου τῆς Ἁγίας Τριάδος» στή βάση τοῦ κειμένου πού συνέταξε ἡ Μικτή Συντονιστική Ἐπιτροπή (Βενετία 1981) καί τό ὁποῖο διαμόρφωσε στήν τελική του μορφή. Τό Κείμενο αὐτό, γνωστό καί ὡς Κείμενο τοῦ Μονάχου (1982), θεωρήθηκε ὅτι εἶναι δυνατόν νά ἀποτελέσει μία κοινή θεολογική βάση πάνω στήν ὁποία θά μπορούν νά συζητηθοῦν στό ἐξῆς ὅλα τά ἐκκλησιολογικά θέματα τοῦ Διαλόγου.

⁶ Γιά τίς ἐπιφυλάξεις καί τίς σχετικές συζητήσεις, βλ. Χρυσσοτόμου – Γερασίμου Ζαφείρη (Μητροπολίτη Περιστερίου), Ἐνθ' ἄνωτ., 589 κ.έξ. Γρ. Λιάντα, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 149 κ.έξ.

⁷ Πρβλ. Χρυσσοτόμου – Γερασίμου Ζαφείρη (Μητροπολίτη Περιστερίου), Ἐνθ' ἄνωτ., 442 κ.έξ.

⁸ Ἐνθ' ἄνωτ., 445 κ.έξ.

Τό Κείμενο τοῦ Μονάχου, παρ' ὅλες τίς κριτικές τίς ὁποῖες ὑπέστη (θετικές καί ἀρνητικές),⁹ εἶναι σημαντικό ἀπό ὀρθόδοξη ἄποψη γιατί:

α) Τονίζει τή σημασία τῆς Εὐχαριστίας γιά τή συγκρότηση, τή φανέρωση καί τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, πού συνιστᾶ τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας. Τό παρόν σημεῖον ἀποτελεῖ νέο θεολογικό στοιχεῖο γιά τή ρωμαιοκαθολική ἐκκλησιολογία, θέση ἡ ὁποία συνεπάγεται, ὅτι τό ὅλο θέμα τῆς Ἐκκλησίας δέν τίθεται πλέον ὑπό τό φῶς μιᾶς θεσμικῆς ἢ ἰδρυματικῆς θεώρησης.

β) Ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ μέριμνα γιά τήν ἀνά τήν Οἰκουμένη Ἐκκλησία δέν εἶναι ὑπόθεση καί χρέος ἑνός μόνον ἐπισκόπου ἀλλά κάθε ἐπισκόπου Τοπικῆς Ἐκκλησίας ἐνῶ ἀνατίθεται αὐτή ἡ μέριμνα στήν κοινωνία τῶν ἐπισκόπων, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέ τό συνοδικό θεσμό, καί θέτει τίς βασικές προϋποθέσεις γιά τήν ἐπανεξέταση τοῦ «πρωτείου» καί τοῦ «ἀλαθήτου» στά πλαίσια τῶν προϋποθέσεων καί ἀρχῶν τῆς ἐκκλησιολογίας τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

Γενικά θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι, τό Κείμενο τοῦ Μονάχου ἄνοιξε μιᾶ αἰσιόδοξη προοπτική στό Θεολογικό Διάλογο, δημιουργώντας τήν πεποίθηση ὅτι ἡ θεολογική κληρονομιά τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας μπορεῖ νά συμβάλλει ἀποφασιστικά στήν ὑπέρβαση ἀκόμη καί τῶν σημείων ἐκείνων, στά ὁποῖα φαίνεται νά ὑπάρχει ριζική διαφωνία μεταξύ τῶν δύο παραδόσεων.¹⁰

3) Ἡ Γ' Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς πραγματοποιήθηκε στά Χανιά τῆς Κρήτης (1984) ὅπου ἐξετάστηκε τό κείμενο

⁹ Γ. Γαλίτη, «Μία θεολογική ἀποτίμηση τοῦ κειμένου τοῦ Μονάχου», *Σύναξη* 11 (1984), 34-40. G. Mantzaridis, «Betrachtungen über den Text von München», *Les dialogues œcuméniques hier et aujourd'hui* (Les études théologiques de Chambésy 5), Chambésy 1985, σελ. 253 ἔξ.

¹⁰ Πρβλ. Γ. Μαρτζέλου, *Ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 206-207.

«Πίστις, μυστήρια καὶ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας», τό ὅποιο ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ Κειμένου τοῦ Μονάχου, ἡ ἐπεξεργασία του ὅμως δέν ὀλοκληρώθηκε καί συνεχίστηκε στήν Δ' Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, στό Bari τῆς Ἰταλίας, σέ δύο φάσεις, ἡ α' τό ἔτος 1986 καί ἡ β' τό ἔτος 1987.

Κατά τήν α' φάση ἐξαιτίας ἐνεργειῶν τοῦ Βατικανοῦ, πού ἀφοροῦσαν σέ θέματα προβολῆς τῆς σχισματικῆς Ἐκκλησίας τῶν Σκοπίων, προκλήθηκαν ἀρνητικές συνέπειες στό γενικότερο ἐπίπεδο τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων, γι' αὐτό καί δέν κατέστη δυνατή ἡ τελική διαμόρφωση τοῦ Κειμένου, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε ἕνα χρόνο ἀργότερα, μέ κύριο ἔργο τήν τελική συζήτηση καί ἔγκριση τοῦ κοινού Κειμένου μέ τίτλο : «Πίστις, μυστήρια καὶ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας», τό γνωστό πλέον ὡς Κείμενο τοῦ Bari.

Στό συγκεκριμένο Κείμενο τονίζεται: α) Ἡ σχέση μεταξύ πίστεως καί μυστηριακῆς κοινωνίας. β) Χωρίς κοινωνία στήν πίστη δέν εἶναι δυνατή ἡ ἐνότητα στά μυστήρια καί κυρίως ἡ ἐνότητα στό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας. γ) Ἡ πίστη δέν νοεῖται ὡς ἰδιωτικό ἢ ἀτομικό γεγονός ἀλλά ὡς ἐκκλησιαστικό, τό ὅποιο βρῖσκει τήν κατεξοχήν ἔκφρασή του στό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τά παραπάνω σημαντικά σημεῖα στό Κείμενο ἐπισημαίνονται καί οἱ ὑφιστάμενες διαφορές μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν, κυρίως ὡς πρός τή σχέση μεταξύ τῶν τριῶν Μυστηρίων, τοῦ Βαπτίσματος, τοῦ Χρίσματος καί τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

4) Ἡ Ε' Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς πραγματοποιήθηκε στό Νέο Βάλαμο τῆς Φιλλανδίας (1988) καί ἀσχολήθηκε μέ τό Κείμενο «Τό μυστήριο τῆς Ἱερωσύνης ἐν τῇ μυστηριακῇ δομῇ τῆς Ἐκ-

κλησίας καί ἰδίᾳ ἢ σπουδαιότης τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς διὰ τόν ἀγιασμόν καί τήν ἐνότητα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ».

Σέ αὐτό τό Κείμενο περιγράφονται οἱ κοινές παραδόσεις ὡς πρός τή φύση, τή θέση καί τό ρόλο τῆς Ἱερωσύνης στήν ὅλη δομή τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ διερεύνηση τοῦ θέματος γίνεται μέ βάση τήν εὐχαριστιακή κατανόηση τῆς Ἐκκλησίας καί ὅπως ἀναπτύχθηκε στά δύο προηγούμενα Κείμενα (Μονάχου καί Bari).

Θά πρέπει ἐπίσης νά ἐπισημάνουμε ὅτι στό συγκεκριμένο Κείμενο, ὅπως ἄλλωστε καί στά Κείμενα τοῦ Μονάχου καί τοῦ Bari, ἀναφέρονται σημεῖα, μέ τά ὁποῖα ἐκφράζεται ἀποκλειστικά καί μόνο ἡ Ὁρθόδοξη παράδοση καί ὄχι περί Ἐκκλησίας ρωμαιοκαθολική ἀντίληψη.

Συγκεκριμένα : «Ὁ ρόλος τοῦ ἐπισκόπου βρῖσκει τήν πληρότητα του στήν προεδρία τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης» ἐνῶ «διὰ τῆς χειροτονίας κάθε ἐπίσκοπος καθίσταται Διάδοχος ὅλων τῶν Ἀποστόλων, ἀνεξάρτητα ποιᾶς Ἐκκλησίας προκάθηται, ἢ ποιᾶ εἶναι τά πρεσβεῖα τῆς συγκεκριμένης Ἐκκλησίας ἐναντι τῶν ἄλλων Τοπικῶν Ἐκκλησιῶν». Ἐπίσης ἡ ἀναγνώριση τόσο τῆς Πενταρχίας, ὅσο καί τοῦ 34^{ου} Κανόνα τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὡς ἀρχαίων καί κανονικῶν θεσμῶν ὀργάνωσης τῆς συνοδικῆς ζωῆς καί λειτουργίας τῆς Ἐκκλησίας, ἀνοίγουν νέες προοπτικές γιά τή θεολογική ἀντιμετώπιση ὀρισμένων προβλημάτων τά ὁποῖα σχετίζονται ἄμεσα ὡς πρός τήν «θεσμική» ἀντίληψη τήν ὁποῖα ἐκφράζει ἡ ρωμαιοκαθολική ἐκκλησιολογία καί ὡς πρός τόν ρόλο τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης.

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή συνιστᾶ σημαντική πρόοδο ἡ θέση ἢ ὁποῖα καταγράφεται στήν καταληκτική παράγραφο τοῦ Κειμένου ὅπου ἐπισημαίνεται, ὅτι ἡ ἐξέταση τοῦ θέματος τοῦ «πρωτείου» ἐντός τῆς

Καθόλου Ἐκκλησίας καί ειδικότερα τοῦ «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης – θέμα πού ἀποτελεῖ βασική διαφορά μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης – θά συζητηθεῖ προσεχῶς, στά πλαίσια τῆς κοινωνίας μεταξύ τῶν Τοπικῶν Ἐκκλησιῶν.¹¹

Γ. Ἡ δεύτερη δεκαετία (1990-2000). Τό πρῶτο ἀδιέξοδο στό Θεολογικό Διάλογο καί τό πρόβλημα τῆς οὐνίας.

Ἡ Στ' Γενική Συνέλευση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, πού συνήλθε ἀπό 6 ἕως 15 Ἰουνίου 1990 στό Freising τοῦ Μονάχου, ἀποτελεῖ καμπή στήν ἱστορία τοῦ συγκεκριμένου Διαλόγου, γιατί ἐγκαινίασε μία νέα περίοδο μέ θέμα συζήτησης τό ἀκανθῶδες καί δυσεπίλυτο πρόβλημα τῆς οὐνίας. Ἐνῶ κατά τή Συνέλευση αὐτή ἐπρόκειτο νά συζητηθεῖ τό θεολογικό Κείμενο μέ τίτλο, «Ἐκκλησιολογικάί καί κανονικάί συνέπειαι τῆς μυστηριακῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Συνοδικότης καί ἀυθεντία εἰς τήν Ἐκκλησίαν», τό ὁποῖο προετοίμασε ἡ Μικτή Συντονιστική Ἐπιτροπή στή Μόσχα, ἀπό 1 ἕως 8 Φεβρουαρίου τοῦ 1990, ὕστερα ἀπό ἀπαίτηση τῶν Ὁρθοδόξων Μελῶν, ἡ Συνέλευση ἀσχολήθηκε μέ τό πρόβλημα τῆς οὐνίας καί τοῦ προσηλυτισμοῦ, τό ὁποῖο ἄρχισε νά ἀποκτᾶ ἀνεξέλεγκτες καί ἄκρως ἐπικίνδυνες διαστάσεις μετά τήν πτώση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, κυρίως στίς χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ἦδη σχετικές ἀποφάσεις γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς οὐνίας καί τοῦ προσηλυτισμοῦ εἶχαν ληφθεῖ ἀπό τή Μικτή Ὑποεπιτροπή τοῦ Διαλόγου, ἡ ὁποία εἶχε συνέλθει στή Βιέννη στίς

¹¹ Πρβλ. Ἰω. Παναγόπουλου, «Ὁ θεολογικός διάλογος τῶν Ἐκκλησιῶν Ὁρθοδόξου καί Ρωμαιοκαθολικῆς. Κριτική ἐκτίμηση τῶν ἐπισήμων κειμένων του», *Ἐπιστημονική Παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης*, τόμ. Γ', Αθήνα 1994, σελ. 523. Γ. Μαρτζέλου, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 216-217.

ἀρχές τοῦ 1990 (ἀπό 26 ἕως 31 Ἰανουαρίου) καί ἐνέκρινε μάλιστα κοινό κείμενο, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο καταδικάζεται ἡ οὐνία ὡς μοντέλο ἢ μέθοδος ἐκκλησιαστικῆς ἔνωσης. Ὅπως ὁμολογεῖται στό κείμενο τῆς Βιέννης, ἡ οὐνία δέν θεωρεῖται πλέον πρότυπο ἐκκλησιαστικῆς ἔνωσης, γιατί ἡ ἐκκλησιολογία, ἐντός τῆς ὁποίας ἀναπτύχθηκε, δέν ἐμπνέεται ἀπό τήν κοινή παράδοση τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Μέ βάση λοιπόν τίς ἀποφάσεις τῆς Βιέννης ἡ Στ' Γενική Συνέλευση τοῦ Freising συνέταξε Κοινή Δήλωση (Ἀνακοινωθέν), μέ τήν ὁποία καταδίκασε σαφῶς τήν οὐνία καί τόν προσηλυτισμό.

Ἄν καί σημειώθηκε μεγάλη ἀποχή ἀπό τή Συνέλευση αὐτή, μέ τήν ἀπουσία τῶν ἐκπροσώπων τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, Βουλγαρίας, Σερβίας, Πολωνίας καί Τσεχοσλοβακίας, πού ἀντιμετώπιζαν σοβαρό πρόβλημα ἀπό τή δράση τῶν οὐνιτῶν στίς περιοχές τους, ἐν τούτοις ἡ Δήλωση τοῦ Freising ἔγινε δεκτή μέ ἱκανοποίηση ἀπό τόν ὀρθόδοξο κόσμο, ἐνῶ δέν ἔτυχε τῆς ἀνάλογης ἀποδοχῆς καί ἀπό τό Βατικανό, ὅπως τό ἴδιο συνέβη καί μέ τό κείμενο τῆς Βιέννης. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ λόγου τό κείμενο δέν ἔγινε σεβαστό ἀπό τίς οὐνιτικές κοινότητες, μέ ἀποτέλεσμα νά συνεχίζονται ἢ καί νά ἐντείνονται τά προβλήματα στίς σχέσεις τους μέ τίς κατά τόπους Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες. Πολλές Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες μάλιστα ἄρχισαν νά προβληματίζονται σοβαρά, ἂν εἶχε νόημα νά συνεχίζεται ὑπό τίς συνθηκῆς αὐτές ὁ Διάλογος, ὅταν οὐσιαστικά ἔθετε σέ κίνδυνο τήν ἐνδοορθόδοξη ἐνότητα, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δέν ἦταν δυνατόν νά θυσιάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποιοῦδήποτε Διαλόγου.

Γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων αὐτῶν καί τή διασφάλιση τῆς ἐνδοορθόδοξης ἐνότητας, τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο κάλεσε στό

Φανάρι, από 11 έως 12 Δεκεμβρίου 1990, τῆ Διορθόδοξη Ἐπιτροπή ἐπί τοῦ Διαλόγου, ἡ ὁποία ἐπεσήμανε ὅτι «τό πρόβλημα τῆς οὐνίας ἀνατρέπει κατά τόν πλέον ἐπικίνδυνον τρόπον τούς σκοπούς τοῦ Διαλόγου» καί γιά τό λόγο αὐτό «πρέπει νά εἶναι τό μοναδικόν θέμα τοῦ Διαλόγου σήμερον». «Οὐδεμία», τόνισε, «θά ἐδικαιολογεῖτο αἰσιοδοξία διά περαιτέρω συνέχισιν τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου, ἐάν δέν ὑπῆρχεν ὡς μοναδικόν ἐν προκειμένῳ θετικόν σημεῖον ἡ κοινή Δήλωσις τοῦ Freising, διά τῆς ὁποίας ἀπερρίφθη ὁμοφώνως ἡ μέθοδος τῆς οὐνίας, ὡς τελείως ἀπάδουσα εἰς τήν ἐκκλησιολογίαν τῆς κοινωνίας καί εἰς τό φρόνημα τῶν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν, ἰδίᾳ μάλιστα ὅταν αὐταί εὐρίσκωνται ἐν Διαλόγῳ. Ἡ κοινή αὕτη Δήλωσις ἀπορρίψεως τῆς οὐνίας ὡς μεθόδου ἐν Freising, δέον νά ἀποτελέσῃ τήν ἀφετηρίαν καί βάσιν διά τάς περαιτέρω ἐπί τοῦ θέματος συζητήσεις ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου». Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὡς μόνο θετικό σημεῖο γιά τήν περαιτέρω συνέχισιν τοῦ Διαλόγου θεωρεῖται ἐν προκειμένῳ ἡ ἀποδοχή τῆς κοινῆς Δήλωσης τοῦ Freising.

Οἱ παραπάνω ἀντιδράσεις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας κατέδειξαν ὅτι ἡ οὐνία ἀποτελοῦσε τή σοβαρότερη ἀπειλή γιά τήν περαιτέρω συνέχισιν τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου, γεγονός τό ὁποῖο ἀνάγκασε τή Μικτή Συντονιστική Ἐπιτροπή τοῦ Διαλόγου νά συναντηθεῖ στήν Ariccia τῆς Ρώμης, ἀπό 10 ἕως 15 Ἰουνίου 1991, γιά νά ἐξετάσῃ τήν κατάστασιν πού δημιουργήθηκε στήν Ἀνατολική καί Κεντρική Εὐρώπη ἐξαιτίας τῆς συμπεριφορᾶς τῶν οὐνιτῶν καί τίς ἀρνητικές ἐπιδράσεις τῆς πού εἶχαν στίς σχέσεις μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν. Βασικός στόχος τῆς Συνάντησης αὐτῆς ἦταν ἡ σύνταξις ἑνός κειμένου μέ τίτλο, «Ἡ οὐνία, μέθοδος ἐνώσεως κατά τό παρελθόν καί παρούσα ἀναζητήσεις τῆς

πλήρους κοινωνίας». Στο κείμενο πού συντάχθηκε, μέ σκοπό νά υποβληθεῖ στήν προσεχῆ Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, ὑπογραμμίστηκαν κατ' ἀρχήν οἱ θεολογικές καί ἐκκλησιολογικές ἀρχές πού καθιστοῦν ἀπαράδεκτη τήν οὐνία σήμερα καί στή συνέχεια ἔγιναν συγκεκριμένες ὑποδείξεις πρακτικῆς φύσεως γιά τή δίκαιη ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων πού ἀνεφύησαν μεταξύ Ὁρθοδόξων καί οὐνιτῶν σχετικά μέ τίς διεκδικήσεις εὐκτηρίων οἴκων, ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων κ.ἄ.

Ἄν καί τό Κείμενο τῆς Ariccia δέν ἔχει τήν ἀποφασιστικότητα καί τή δυναμικότητα τῶν κειμένων τῆς Βιέννης καί τοῦ Freising, ὅσον ἀφορᾷ τήν καταδίκη τῆς οὐνίας,¹² ἐν τούτοις δέν παύει νά ἀποτελεῖ ἕνα ἐπιπλέον κείμενο πού καταδικάζει ἐπίσης τή μέθοδο τῆς οὐνίας ὡς σύγχρονο μοντέλο ἐκκλησιαστικῆς ἔνωσης.

Ἡ Σύναξη τῶν Προκαθημένων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (Φανάρι, 13-15 Μαρτίου 1992) στό Μήνυμά της, καί μέ σκοπό τήν προάσπιση τῆς πανορθόδοξης ἐνότητας, καταδικάζει ρητά τήν οὐνία καί τόν δι' αὐτῆς προσηλυτισμό καί τονίζει ὅτι δέν μπορεῖ νά προχωρήσει ὁ Θεολογικός Διάλογος μέ τούς Ρωμαιοκαθολικούς ἄν δέν ἐπέλθει συμφωνία στό συγκεκριμένο ζήτημα.

Ἡ μή ἀποδοχή τοῦ κειμένου τῆς Ariccia (Ρώμη 1998), ἀπό μέρος τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, ἐξαιτίας τῆς §4, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ «ὑπαρξίς τῶν Ἀνατολικῶν Καθολικῶν Ἐκκλησιῶν θέτει ἕν διπλόν πρόβλημα: α) Ὡς μία συνέπεια τοῦ παρελθόντος, αἱ Ἐκκλησίαι αὗται εὐρίσκονται εἰς μίαν ἀνώμαλον ἐκκλησιολογικήν κατάστασιν, ἡ ὁποία δέν εἶναι

¹² Βλ. τήν ἀποψη ἐπί τοῦ προκειμένου τοῦ Κ. Κωτσιόπουλου, *Ἡ Οὐνία στήν ἑλληνική θεολογική βιβλιογραφία. Ἱστορική, θεολογική καί κοινωνιολογική διερεύνηση*, Ἐκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη, 1993, σελ. 68. Θ. Ζήση, *Οὐνία. Ἡ καταδίκη καί ἡ ἀθώωση* (στό Freising καί στό Balamand), Ἐκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 68 κ.έ.

σύμφωνος με τήν ἐκκλησιολογίαν τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας. β) Πέραν τοῦ παρελθόντος, τά δικαιώματα τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν δέν δύνανται νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς μέσα διά τήν ἄσκησιν προσηλυτισμοῦ, οὔτε αἱ Ἐκκλησίαι αὗται θά πρέπει νά ἀσκῶσιν ἕνα τοιοῦτον προσηλυτισμόν» ἐνῶ καί ἡ μή ἀποδοχή τοῦ Κειμένου τοῦ Balamand (1993) ἀπό μέρους τῶν Ὁρθοδόξων, ὀδήγησαν στήν ἀποτυχία τῆς Συνάντησης τῆς Βαλτιμόρης (Emmitsburg ΗΠΑ, 2000) καί τή διακοπή τοῦ συγκεκριμένου Θεολογικοῦ Διαλόγου, ἡ δέ ἐπεξεργασία τοῦ θέματος, «Ἐκκλησιολογικαί καί κανονικαί συνέπειαι τῆς οὐνίας», θεωρήθηκε ἀπό τήν Ὀλομέλεια ὡς μή γενομένη.

Ἐξαιτίας τῆς παρούσας ἔκβασης ἡ Διορθόδοξη Ἀντιπροσωπεία δήλωσε: «Ἐπί τοῦ γνωστοῦ ἀκανθωδεστάτου θέματος τῆς Οὐνίας ἐπιστρέφομεν καί πάλιν εἰς μηδενικήν βάσιν. Τοῦτο σημαίνει ἀπεριφράστως ὅτι ἐφεξῆς ὀφείλομεν νά τό ἀντιμετωπίσωμεν μεθ' ὅλης τῆς ἐπιβαλλομένης πλέον αὐστηρότητος, μή ἀναγνωρίζοντες οὐδαμῶς τήν “κανονικότητα” ὑπάρξεως τοιοῦτου ἐκκλησιαστικοῦ σχήματος, διότι σύν τοῖς ἄλλοις μία τοιαύτη ἀναγνώρισις θά ἐσήμαινε παρ' ἡμῶν τῶν ἰδίων ἄρνησιν αὐτῆς ταύτης τῆς κανονικότητος τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, τάς ὁποίας οἱ Οὐνῖται, στηριζόμενοι ὑπό τῆς Ρώμης, ἐξακολουθοῦν νά ἀντιποιοῦνται, ἄνευ φόβου Θεοῦ καί ἄνευ στοιχειώδους αἰδοῦς ἔναντι τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας».¹³

¹³ Πρβλ. Εὐ. Θεοδώρου, «Οὐσιώδεις διαφωνίες μεταξύ Ὁρθοδόξων καί ΡΚαθολικῶν στή Βαλτιμόρη τῶν ΗΠΑ», *ΕΚΚΛΗΣΙΑ* 77 (2000), 952.

Δ. Η επανέναρξη του Θεολογικού Διαλόγου και τό Κείμενο τῆς Ραβέννας (2007)

1. Ὑστερα ἀπό παρέλευση ἕξι χρόνων καί μέ ἀπόφαση τῶν κατά τόπους Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (ὑπογραφή σχετικοῦ «Μνημονίου») ἀποφασίστηκε ἡ επανέναρξη τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μέ τούς παρακάτω ὅρους:

α) Τή συνέχιση τοῦ Διαλόγου μέ τήν ἐξέταση τοῦ θέματος τοῦ «πρωτείου» καί μάλιστα μέ βάση τό κείμενο τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Μόσχας (1990), τό ὁποῖο εἶχε ὡς τίτλο : «Ἐκκλησιολογικάί καί κανονικάί συνέπειαι τῆς μυστηριακῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας» καί β) Τήν ἐξέταση τοῦ θέματος τῆς οὐνίας, σέ σχέση πρός τήν διαπραγμάτευση τοῦ «πρωτείου» κατά τήν δεύτερη χιλιετία.

Ἡ Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς πραγματοποιήθηκε στό Βελιγράδι (2006) μέ σκοπό τή συζήτηση τοῦ κειμένου τῆς Μόσχας (1990). Στό συγκεκριμένο κείμενο ἐξετάζεται ἡ συνοδικότητα καί ἡ αὐθεντία στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐκκλησιολογικές καί κανονικές συνέπειες τῆς μυστηριακῆς φύσης τῆς Ἐκκλησίας καί ὄχι ὡς ἐκφράσεις κάποιας διοικητικῆς καί μόνο δομῆς τῆς Ἐκκλησίας. Τό ὅλο θέμα προσεγγίζετο μέ τήν ἀρχή τοῦ 34^ο Ἀποστολικοῦ Κανόνα (δ' αἰώνας) καί ἀναλύετο στή βάση τῶν τριῶν ἐπιπέδων ἐκκλησιαστικότητας, τό τοπικό, τό ἐπαρχιακό καί τό παγκόσμιο.

Ἡ ὅλη θεολογική θεμελίωση τοῦ συγκεκριμένου κειμένου ἀποτελοῦσε συνέχεια καί προέκταση τῶν ἐκκλησιολογικῶν ἀρχῶν καί προϋποθέσεων τῶν τριῶν προηγουμένων Θεολογικῶν Κειμένων, δηλαδή τοῦ Μονάχου (1982), τοῦ Bari (1987) καί τοῦ Νέου Βαλάμου (1988).

Ἐπειδή δὲν ὁλοκληρώθηκε ἡ συζήτηση, διόρθωση καὶ ἀναθεώρηση τοῦ κειμένου στό Βελιγράδι, ἀποφασίστηκε τό ἴδιο κείμενο νά ἀποτελέσει ἀντικείμενο συζήτησης καί στήν ἐπόμενη Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στή Ραβέννα τῆς Ἰταλίας, τό ἐπόμενο ἔτος (2007).

2. Τόσο ἡ ἐπανέναρξη τοῦ παρόντος Θεολογικοῦ Διαλόγου, ὅσο καί ἡ Θ' Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, στό Βελιγράδι, «στιγματίστηκαν» ἀπό τρία ἄξια παρατήρησης γεγονότα.

α) Ὁ νέος πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ' διέγραψε ἀπό τούς τίτλους του τόν ἱστορικό καί κανονικό τίτλο «Πατριάρχης τῆς Δύσεως», γιά νά προβάλει τήν δῆθεν παγκόσμια δικαιοδοσία του ἐφ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας. Μιά τέτοια ἐνέργεια, θεωρήθηκε ἀπαράδεκτη, τονίστηκε δέ ὅτι συνιστᾶ ἀθέτηση τοῦ ἱστορικοῦ καί κανονικοῦ θεσμοῦ τῆς Πενταρχίας στή πλαίσια τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἐνῶ βρίσκεται καί σέ σαφῆ ἐκκλησιολογική ἀναντιστοιχία μέ τά τρία προηγούμενα κοινά Κείμενα καί ἰδιαίτερα μέ τά συμπεφωνημένα καί συνυπογεγραμμένα στό Κείμενο τοῦ Νέου Βαλάμου. Γι' αὐτό ἀκριβῶς, δικαίως ἀντέδρασαν διαμαρτυρόμενοι γιά τήν ἄστοχη καί ἀψυχολόγητη αὐτή ἐνέργεια τοῦ πάπα τόσο τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ὅσο καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, θεωρῶντας τήν ἐνέργεια αὐτή σοβαρό ἐμπόδιο στήν πορεία τοῦ Διαλόγου.¹⁴

¹⁴ Βλ. τό *Ἀνακοινωθέν* τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου «ἐπί τῇ καταργήσει ὑπό τοῦ Πάπα Ρώμης Βενεδίκτου τοῦ ΙΣΤ' τοῦ τίτλου "Πατριάρχης τῆς Δύσεως"» (8 Ἰουνίου 2006), www.ec-patr.gr/docdisplay.php, καθὼς καί τήν Ἐπιστολή τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ. Χριστοδούλου «Πρός τόν Πάπαν Βενέδικτον 16^{ον}, Περί τοῦ τίτλου Πατριάρχης τῆς Δύσεως (17-3-2006)», ΕΚΚΛΗΣΙΑ 83 (2006), σ. 420. Βλ. ἐπίσης Βλ. Ἰω. Φειδᾶ, «Πατριάρχης τῆς Δύσεως καί παπικός θεσμός. Μιά ὀρθόδοξη προσέγγιση», *Ἐπίσκεψις* 660 (2006), 18 κ.έ.

β) Κατά τή διάρκεια τῶν συζητήσεων στή Συνάντηση τοῦ Βελιγραδίου, οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι (οἱ ἐπίσκοποι Bruno Forte καί Royald Minnerath) ἔθεσαν ὡς ἀνυπέρβλητο ὄρο γιά τήν διαπραγμάτευση τοῦ θέματος τοῦ «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης τό κείμενο τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου «*Lumen Gentium*», ὡς καί τά ἐρμηνευτικά κείμενα «*Dominus Jesus*», «*Ut Unum Sint*» καί «Ὁδηγίαι πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας περί ὀρισμένων πτυχῶν τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας», μέ τά ὁποῖα θεμελιώνεται κυρίως ἡ «παγκόσμια δικαιοδοσία» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στήν Καθόλου Ἐκκλησία. Δήλωσαν μάλιστα ὅτι δέν εἶναι δυνατόν «νά ὑπερβοῦν τίς ἀποφάσεις τῆς Β' Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ ὡς πρὸς τό θέμα τοῦ «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης», καί

γ) Γιά πρώτη φορά ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίων, ἐνώπιον τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν συνομιλητῶν, ἀμφισβήτησε τήν παράγραφο τοῦ κειμένου, ὅπου ἀνεφέρετο ὅτι τό Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ὁ πρῶτος θρόνος στήν Ἀνατολή καί ζήτησε τήν ἀπάλειψη τῆς συγκεκριμένης παραγράφου. Τό θέμα τέθηκε σέ ψηφοφορία μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων καί ἀποφασίστηκε ἡ παραμονή τῆς συγκεκριμένης παραγράφου, μειοψηφούντος τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας.

3) Μέ τήν ὑπάρχουσα προβληματική πραγματοποιήθηκε ἡ I' Συνάντηση τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς στή Ραβέννα τῆς Ἰταλίας (2007), στήν ὁποία ὀλοκληρώθηκε καί ἡ ἐπεξεργασία τοῦ Κειμένου. Εἶναι ἀνάγκη ὅμως νά ἀναφερθεῖ ἓνα γεγονός, τό ὁποῖο ἐρμηνεύει ἀφενός ὀλόκληρη τή μετά τή Ραβέννα πορεία τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου καί ἀφετέρου τή στάση ὀρισμένων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καί ἐκκλησιαστικῶν κύκλων ἔναντι τοῦ Κειμένου τῆς Ραβέννας.

Κατά τή συνεδρίαση τῆς Διορθόδοξης Ἐπιτροπῆς, Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίων ἀνέγνωσε δήλωση τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ἀποσύρονται ἀπό τή Συνάντηση τῆς Ραβέννας, λόγω τῆς παρουσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑσθονίας, ἡ ὁποία ἄν καί ἀνακηρύχθηκε ὡς Αὐτόνομη Ἐκκλησία ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο ἐντούτοις δέν ἀναγνωρίζεται ἀπό τήν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας. Μέ τήν παροῦσα πρόφαση τό Κείμενο τῆς Ραβέννας δέν ὑπεγράφη ἀπό τόν ἐκπρόσωπο τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας, ἐνῶ, παρά τήν ἀπουσία τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας οἱ συζητήσεις ἐπί τοῦ Κειμένου συνεχίστηκαν καί τελικά τό Κείμενο ἐγκρίθηκε ὡς κοινό Κείμενο τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, στό ὁποῖο διατυπώνεται μία σταθερή ἐκκλησιολογική βάση γιά τά ἐπόμενα θεολογικά βήματα τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς. Ὁ τίτλος τοῦ τελικοῦ Κειμένου τῆς Ραβέννας διαμορφώθηκε ὡς ἐξῆς: «Ἐκκλησιολογικάί καί κανονικάί συνέπειαι τῆς μυστηριακῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκκλησιαστική κοινωνία, Συνοδικότης καί Αὐθεντία».

Ὡς θέμα τῆς ἐπόμενης Συνάντησης τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, ὀρίστηκε νά εἶναι : «Ὁ ρόλος τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στά πλαίσια τῆς κοινωνίας τῆς Ἐκκλησίας κατά τήν πρώτη χιλιετία», προκειμένου νά ἀπαντηθοῦν ὀρισμένα κρίσιμα ἐρωτήματα, ὅπως: α) Πῶς νοεῖται ἡ ἰδιαίτερη λειτουργία τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ὡς «πρώτου» στά πλαίσια τῆς ἐκκλησιολογίας τῆς κοινωνίας, σέ σχέση πρός τή Συνοδικότητα καί μέ βάση τόν 34^ο Ἀποστολικό Κανόνα; β) Πῶς θά πρέπει νά κατανοηθεῖ στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας ἡ περί «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ἀντίληψη τῆς Α' καί Β' Βατικανῆς Συνόδου σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο καί ὑπό τό φῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς τῆς πρώτης χιλιετίας;

Οί απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά θα καθόριζαν και τη μελλοντική πορεία του Διαλόγου.

Παρόλες όμως τις θετικές θέσεις του Κειμένου της Ραβέννας, πολλές από τις οποίες αποτυπώνουν και μία αναθεώρηση των μέχρι σήμερα εκκλησιολογικών αντιλήψεων των Ρωμαιοκαθολικών,¹⁵ τό Κείμενο υπέστη μία σκληρή κριτική, μέ αποτέλεσμα νά μήν αναδειχθούν τά σημαντικά στοιχεία του, ό δέ επιδιωκόμενος στόχος της Έκκλησίας της Ρωσίας νά τό θέσει στό περιθώριο του Διαλόγου, αφού εξαρχής δέν τό είχε αποδεχθεί, φαίνεται ότι αρχίζει νά υλοποιήται. Τέλος, δέν θά πρέπει νά μάς διαφεύγει ότι ό πόλεμος κατά του Κειμένου της Ραβέννας, ό όποιος ξεκίνησε από τή Συνάντηση του Βελιγραδίου (2006) και ολοκληρώθηκε στή Συνάντηση του Amman της Ιορδανίας (2014), είχε δέ ως άπώτερο σκοπό τήν μή αναγνώριση των πρεσβείων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στην Ανατολή, γι' αυτό και επιδιώκετο και ή αλλαγή της θεματολογίας του Διαλόγου, από μέρους της Έκκλησίας της Ρωσίας, όπως θά αποδεχθεί και παρακάτω.

E. Από τό Κείμενο της Ραβέννας στό Κείμενο του Chieti

1. Η μή δυνατότητα συζήτησης στή IB' Συνάντηση της Μικτής Θεολογικής Επιτροπής στή Βιέννη (2010) του νέου κειμένου μέ θέμα τόν ρόλο του επισκόπου Ρώμης στην Αρχαία Έκκλησία, κατά τήν πρώτη

¹⁵ Θεολογική ανάλυση του Κειμένου της Ραβέννας, βλ. Χρυσοστόμου Σαββάτου Μητροπολίτη Μεσσηνίας, «Η θεολογική προσέγγιση του Κειμένου της Ραβέννας», ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΠΣΤ' (2009), 544-548 και Γ. Μαρτζέλου, Ένθ' άνωτ., σελ. 245-268. Για τήν προβληματική ως προς τήν πορεία του συγκεκριμένου Διαλόγου μετά τό Κείμενο της Ραβέννας, βλ. Χρυσοστόμου Σαββάτου Μητροπολίτη Μεσσηνίας, «Η πορεία και τά προβλήματα του επίσημου Θεολογικού Διαλόγου μεταξύ Όρθοδόξων και Ρωμαιοκαθολικών μετά τό Κείμενο της Ραβέννας (2007)», Έπιστημονική Έπετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών ΜΘ' (2014), 155-168.

χιλιετία, και ή πρόταση προς συζήτηση ενός νέου θέματος, μέ τίτλο, «Συνοδικότητα και Πρωτείο», ως συνέχεια του Κειμένου της Ραβέννας, οδήγησε στη ΙΓ' Συνάντηση της Μικτής Θεολογικής Έπιτροπής, στό Amman της Ίορδανίας, τέσσερα χρόνια αργότερα (2014), αφού προηγήθηκαν δύο συναντήσεις της Συντονιστικής Έπιτροπής, στη Ρώμη (2011) και στό Παρίσι (2012), όπου και διαμορφώθηκε ένα νέο κείμενο μέ τον παραπάνω τίτλο.

Κατά τίς συζητήσεις, στη Διορθόδοξη συνάντηση στό Amman της Ίορδανίας, τέθηκαν από «όμάδα» Ορθοδόξων Έκκλησιών (Αντιοχείας, Ίεροσολύμων, Μόσχας, Γεωργίας, Σερβίας, Τσεχίας), ζητήματα τά όποια άφορούσαν στό περιεχόμενο του κειμένου εργασίας των Παρισίων. Οί συγκεκριμένες Ορθόδοξες Έκκλησίες :

α) Θεωρούσαν ότι τό κείμενο έπρεπε νά είναι περισσότερο ιστορικού περιεχομένου και λιγότερο θεολογικού.

β) Αμφισβητούσαν τή θεολογική θεμελίωση του «πρωτείου» στην τριαδολογική βάση του.

γ) Κατανοούσαν τό «πρωτείο» μόνο από άποψη διοικητική και όχι εκκλησιολογική.

δ) Απέριπταν τήν ύπαρξη «πρωτείου» σε επίπεδο παγκόσμιο.

ε) Τόνιζαν τήν άποψη περί ύπαρξης μόνο δύο επιπέδων εκκλησιαστικότητας (τοπικό και περιφερειακό), τέλος

στ) Κατετέθη και ή άποψη, ότι τό κείμενο εργασίας των Παρισίων, επειδή αποτελεί μία θεολογική έρμηνεία και προέκταση ή και συνέχεια του Κειμένου της Ραβέννας, δέν είναι δυνατόν νά γίνει αποδεκτό. Στο σημείο αυτό θά πρέπει νά σημειώσουμε, ότι τό Κείμενο της Ραβέννας μόνο δύο Έκκλησίες δήλωσαν πως δέν τό αποδέχονταν, ή Έκκλησία της

Ρωσίας καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Γεωργίας, ἐνῶ ἀπό τίς ὑπόλοιπες Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες οὐδεμία ἄλλη ἐξέφρασε ἐπισήμως ἐπιφυλάξεις.

Εἰδικότερα ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας, Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίων, πρότεινε τήν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου καί τῆς μεθόδου ἐργασίας στό συγκεκριμένο Θεολογικό Διάλογο ὡς καί τήν ἀπόρριψη ὀλοκλήρου τοῦ κειμένου ἐργασίας τῶν Παρισίων μέ σκοπό τή σύνταξη ἑνός νέου κειμένου, περισσότερο ἱστορικοῦ καί λιγότερο θεολογικοῦ, τό ὁποῖο θά περιορίζετο στή μελέτη τοῦ θέματος «*Συνοδικότης καί Πρωτεῖον*», στή περίοδο τῆς πρώτης χιλιετίας τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

2. Ὑστερα ἀπό ἀρκετή συζήτηση ἀποφασίστηκε, ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι δέν ἀποδέχονται τό κείμενο τῶν Παρισίων καί ὅτι πρέπει νά συνέλθει ἡ Ὀλομέλεια τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς μέ σκοπό τήν σύνταξη ἑνός νέου κειμένου, ἀπό μία νέα Μικτή Συντακτική Ἐπιτροπή, ἐνῶ ὡς πρὸς τόν ἀπαραίτητο χρόνο σύνταξης τοῦ νέου αὐτοῦ κειμένου ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίων τόνισε ὅτι μία ἡμέρα εἶναι ἀρκετή!!!

Στό σημεῖο αὐτό θά ἤθελα νά ἐπισημάνω, ὅτι κατά τίς συζητήσεις, στήν Ὀλομέλεια τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς διεφάνη ἐξ ἀρχῆς μία ταύτιση ἀπόψεων, θέσεων καί προτάσεων τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν μελῶν μέ τήν κατατεθεῖσα πρόταση τοῦ ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας, γεγονός τό ὁποῖο προκάλεσε ἀρκετές ἀπορίες καί ἐπιφυλάξεις τόσο γιά μία τόσο ἀπόλυτη σύγκλιση καί ταύτιση ἀπόψεων, ὅσο καί γιά τήν μελλοντική πορεία καί ἐργασία τοῦ νέου κειμένου.

Αποφασίσθηκε λοιπόν ή συγκρότηση ad hoc μιᾶς νέας Μικτῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς, ή όποία θά εἶχε ώς ἀποστολή τή σύνταξη ἑνός νέου κειμένου μέ τά ἑξῆς χαρακτηριστικά:

i) Τήν ἐξέταση τῆς λειτουργίας τοῦ «πρωτείου» καί στά τρία επίπεδα (τοπικό, περιφερειακό, παγκόσμιο), ἐνῶ οἱ ἀντιδρῶντες Ὁρθόδοξοι μιλοῦσαν γιά δύο επίπεδα (τοπικό καί περιφερειακό)!!!

ii) Τόν τονισμό τῶν διαφορῶν καί τῶν ὁμοιοτήτων, μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης, καί

iii) Τήν παράλληλη ἱστορική καί θεολογική ἐπεξεργασία τοῦ ὅλου θέματος.

Ἡ συζήτηση συνεχίστηκε, ώς πρός τά σημεία ἐκεῖνα, τά όποία θά ἔπρεπε νά συμπεριληφθοῦν στό νέο κείμενο καί ώς πρός τό περιεχόμενο αὐτοῦ. Ἀρχικά συμφώνησαν οἱ Ρωμαιοκαθολικοί καί ή ὑπό τόν Σεβασμιώτατον Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίωνα «κατευθυνόμενη ομάδα» τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (Ἀντιόχεια, Ἱεροσόλυμα, Σερβία - ό ἕνας Ἀντιπρόσωπος Σεβ. Μπάτσκας κ. Εἰρηναῖος – Γεωργία, Τσεχία), ὅτι ἀπό τό κείμενο ἐργασίας τῶν Παρισίων, θά μπορούσαν νά υἰοθετηθοῦν οἱ πρῶτες 10 παράγραφοι, ἀφοῦ διορθωθοῦν ἢ ἀπαλειφθοῦν οἱ σχετικές μέ τή θεολογική θεμελίωση τῆς τριαδολογικῆς βάσης τοῦ «πρωτείου» καί νά συζητηθοῦν οἱ §§ 11 κ. ἑξ. τοῦ κειμένου ἐργασίας τῶν Παρισίων, ὅπου ὑπάρχουν διαφωνίες μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν, κυρίως ώς πρός τήν λειτουργία τοῦ «πρωτείου» στό παγκόσμιο επίπεδο. Ἡ παρούσα πρόταση θεωρήθηκε ἐντελῶς ἀνακόλουθη τόσο ώς πρός τίς ἀρχικές ἀπόψεις, τίς όποίες ἐξέφρασε ή «όμάδα» τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στή Διορθόδοξη συνάντηση, ὅσο καί ώς πρός ἐκεῖνα πού εἰπώθηκαν στήν Ὁλομέλεια, γι' αὐτό καί οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας

τῆς Ἑλλάδος ἀντέστησαν. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος θεώρησαν, ὅτι:

α) Ὁ προτεινόμενος τρόπος ἐπεξεργασίας τοῦ νέου κειμένου ἐξυπηρετοῦσε ἀποκλειστικά καί μόνο, ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σκέλος τῆς, τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας, ἡ ὁποία θεωροῦσε, ὅτι δέν ὑπάρχει θεολογική καί ἐκκλησιολογική θεμελίωση τοῦ «πρωτείου», ἄρα τὸ «πρωτεῖο» ἔχει μόνο διοικητικές ἀναφορές καί δέν ἀποτελεῖ ἐκκλησιολογική ἀναγκαιότητα. Ἐπίσης μέ τὴν δεύτερη πρόταση ἐξυπηρετεῖτο ἡ Ρωμαιοκαθολική πρόθεση. Μία συζήτηση ἐπὶ τοῦ «πρωτείου» σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο ἀποκλειστικά καί μόνο, ἔστω καί στὰ πλαίσια τῆς συνοδικότητας καί ἐρήμην τῆς λειτουργίας τοῦ «πρωτείου» στό τοπικό καί στό περιφερειακό ἐπίπεδο, θά δημιουργοῦσε θεολογικό καί ἐκκλησιολογικό προηγούμενο καί θά ἐδραιοῦτο ὀλόκληρη ἡ θεωρία περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, στήν Παγκόσμια/Καθολική Ἐκκλησία. Ἡ θεολογική θεμελίωση τοῦ «πρωτείου» τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀναλογική ἐφαρμογή τῆς σχέσης τοῦ «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στὰ πλαίσια τοῦ τοπικοῦ ἢ περιφερειακοῦ ἐπιπέδου ἐκκλησιαστικότητας, εἶναι ἀπὸ ἄποψη κανονική καί ἐκκλησιολογική ἀνέρειστος ἐνῶ τὸ γνωστό σχῆμα τῆς λειτουργίας «πρωτείου» στὰ πλαίσια τῆς συνοδικότητας γιὰ τὴν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία εἶναι ἀνύπαρκτο.

β) Τὰ περὶ τῆς τριαδολογικῆς βάσης στή σχέση «πρωτείου» καί συνοδικότητας, ὅπως καί ἡ σύνδεση τριαδολογίας καί ἐκκλησιολογίας, ἔχουν ἤδη ἀναλυθεῖ διεξοδικά καί ἔχουν γίνει ἀποδεκτά, ἀπὸ τοὺς Ὁρθοδόξους καί τοὺς Ρωμαιοκαθολικούς, στό κοινό Κείμενο τοῦ Μονά-

χου (1982) καί ὡς ἐκ τούτου δέν μποροῦν νά ἀμφισβητηθοῦν, ἐνῶ ἐπιβεβαιώνονται καί ἀπό τόν 34^ο Ἀποστολικό Κανόνα.

Τελικῶς ἀπό τήν Ὀλομέλεια, καί παρὰ τίς ἐπιφυλάξεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπεφασίσθη ἡ σύνταξη ἑνός νέου κειμένου, μέ τίς προϋποθέσεις καί τίς ἀρχές πού ἀνεφέρθησαν παραπάνω.

3. Μέ τήν παρέλευση μιᾶς ἡμέρας (!!!) κατετέθη τό νέο κείμενο, τό ὁποῖο χαρακτηριζόταν, κατά κοινή ὁμολογία, ἀπό ἔλλειψη θεολογικῆς κατοχυρώσεως, ἐτονίζετο κυρίως ἡ ἱστορικότητα τοῦ ὅλου ζητήματος, ἦταν περιγραφικό, μέ ἀρκετές ἐλλείψεις καί ἐκκλησιολογικές ἀσάφειες.

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατέθεσαν συγκεκριμένες διορθωτικές παρατηρήσεις. Τόνισαν, ὅτι στό νέο αὐτό κείμενο :

α) Ἐμφανίζεται ἕνας πλουραλισμός, ὡς πρὸς τό τί ἐκφράζει ἀκριβῶς ὁ ὅρος «συνοδικότης». Στήν α' χιλιετία δέν ὑφίσταται μία τοιούτου εἴδους πλουραλιστική ἔκφραση συνοδικότητας, ὅπως ἐμφανίστηκε στή Δύση μετά τόν 10^ο αἰώνα. Ἡ ἔννοια τῆς συνόδου δέν ταυτίζεται μέ τήν ἔννοια τῆς collegialité, ἀφοῦ τά ἴδια τά ὅρια καί οἱ λειτουργίες τῆς συνόδου διαφέρουν σημαντικά ἀπό τή σύγχρονη ἀντίληψη περί συνοδικότητας στή ρωμαιοκαθολική ἐκκλησιολογία (Ἐπισκοπικές Συνελεύσεις).

Ἄξιον ἐπισημάνσεως ἐπίσης εἶναι ὅτι, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Γεωργίας πρότειναν ὅπως παραμείνουν οἱ ὅροι αὐτοί στό νέο κείμενο μέ τή γενική ἔκφραση καί χρήση ἀλλά καί μέ τή συγκεκριμένη ἀσάφεια (!!!), ἀποψη τήν ὁποία ὑποστήριξαν ὡς ἦταν φυσικό καί ἀπεδέχθησαν καί οἱ Ρωμαιοκαθολικοί, ἀνεξάρτητα ἐάν οἱ ὅροι σύνοδος

καί συνοδικότητα διευκρινίζονται ήδη άριστα στην § 5 του Κειμένου της Ραβέννας!!!

Έπιπλέον ή Έκκλησία της Ρωσίας πρότεινε και την εξής ύποκριτική θέση!!! «Εάν αποδεχθούμε ότι ύφίσταται θεολογικό πρόβλημα, όπως αναφέρει ή Έκκλησία της Ελλάδος, και πράγματι υπήρχε, τότε να υιοθετηθούν οι διευκρινιστικές παράγραφοι του Κειμένου της Ραβέννας, χωρίς όμως να γίνει κάποια αναφορά στο συγκεκριμένο Κείμενο». Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να υπομνήσουμε, ότι όλα τα θέματα, τα οποία συζητούντο αναφορικά προς τη σχέση του «πρωτείου» με τη συνοδικότητα, σε όλα τα επίπεδα εκκλησιαστικότητας, έχουν ήδη διευκρινιστεί στο Κείμενο της Ραβέννας (2007).

β) Παρουσιάζονται διάφορες μορφές συνοδικότητας αλλά και διάφορες μορφές «πρωτείου», χωρίς να διευκρινίζεται τό ακριβές περιεχόμενο, τό οποίο εκφράζουν οι συγκεκριμένοι όροι. Στο σημείο αυτό θά ήθελα να κάνω μία διευκρίνιση, ή οποία θεωρώ ότι αποτελεί και την καρδιά του όλου προβληματισμού των εκπροσώπων της Έκκλησίας της Ελλάδος.

Η σχέση «πρωτείου» και συνοδικότητας είναι εκκλησιολογικά μία σχέση λειτουργικά αλληλένδετη. Δεν ύφίσταται «πρωτείο» χωρίς συνοδικότητα και ή σύνοδος δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς «πρωτο» (βλ. 34^{ος} Αποστολικός κανόνας).

Η σύνοδος δεν μπορεί να έχει συμβουλευτικό αλλά αποφασιστικό χαρακτήρα ενώ ό «πρωτος» στή σύνοδο είναι εκφραστής και φορέας της όμοφωνίας ή της πλειονοψηφίας των μελών της συνόδου της οποίας προΐσταται και έγγυητής των αποφάσεών Της.

Ἐπιπλέον ἡ παραπάνω περιγραφεῖσα σχέση «πρωτείου» καί συνοδικότητας ἐκφράζει καί μία ἄλλη, διαφορετική θεώρηση ἀπό τή συνοδικότητα τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησιολογίας, σύμφωνα μέ τήν ὁποία «τό κολλέγιο τῶν ἐπισκόπων» (collégialité) δέν συνιστᾶ δομή ἡ ὁποία ὑπέρεκειται τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν ἀλλά ἀπλᾶ καί μόνο ὄργανο συμβουλευτικό (conciliarité) καί ὄχι ἀποφασιστικό ὡς πρὸς τόν πάπα.

Τό θέμα λοιπόν τῆς συνοδικότητας σέ σχέση πρὸς τό «πρωτεῖο» στή ρωμαιοκαθολική ἐκκλησιολογία ἀπαιτεῖ ἀρκετή ἀκόμη θεολογική συζήτηση καί ἐπεξεργασία, πρὶν τό ταυτίσουμε μέ τήν ὀρθόδοξη ἔννοια τῆς συνοδικότητας καί αὐτό ὄχι μόνο ἐξαιτίας τοῦ παπικοῦ «πρωτείου» ἀλλά κυρίως ὡς πρὸς τήν ἀντίληψη περὶ τῆς λειτουργικότητας τῆς σχέσης «πρωτείου» καί συνοδικότητας μάλιστα δέ σέ σχέση πρὸς τίς Τοπικές Ἐκκλησίες. Γι' αὐτό καί οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐπέμενε τόσο φορτικά στίς παραπάνω ἀπόψεις τους.

γ) Δέν προσδιορίζεται ἐπαρκῶς τό περιεχόμενο καί ἡ σημασία τοῦ ὅρου «ἀποστολικότης». Γιά τήν ἀνατολική παράδοση μέχρι τόν 7^ο αἰώνα αὐτή ἡ ἔννοια, ὡς κριτήριο «τάξης» τῶν Τοπικῶν Ἐκκλησιῶν καί ὁ συσχετισμός της πρὸς συγκεκριμένα πρόσωπα ἀποστόλων ἦταν ἄγνωστος. Ἡ «ἀποστολικότης» μιᾶς Τοπικῆς Ἐκκλησίας οὐδέποτε ἀπετέλεσε κριτήριο ἀναγνώρισης ἐξουσίας ἢ αὐθεντίας γιά τόν συγκεκριμένο θρόνο, ὅπως ἐξελίχθηκε καί ἐφαρμόστηκε στή Δύση ἀργότερα. Μία τοιούτου εἴδους διευκρίνηση δέν ἔγινε βεβαίως ἀποδεκτὴ ἀπό τὰ Ρωμαιοκαθολικά Μέλη, ἀλλά οὔτε καί συζήτηση ἀκολούθησε.

δ) Ὁ Κωνσταντινουπόλεως φέρει τὰ «ἴσα πρεσβεῖα τιμῆς» πρὸς τόν Ρώμη, κατὰ τήν κανονική παράδοση, «διά τό εἶναι αὐτήν Νέαν Ρώμην»

καί δέν εἶναι δεύτερος, οὔτε στήν τιμή, οὔτε στήν τάξη, ὅπως ἀναφέρεται λανθασμένα στό προτεινόμενο κείμενο.

ε) Δέν διευκρινίζεται ποιό εἶναι τό ἀκριβές περιεχόμενο τοῦ ὄρου «δικαιοδοσία», ἀφοῦ εἶναι γνωστόν ὅτι ἄλλως νοεῖται ὁ ὄρος στή δυτική καί ἄλλως στήν ἀνατολική παράδοση.

στ) Ἐκφράζονται διαφορετικές προσεγγίσεις μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσης, ὡς πρός τήν ἐρμηνεία καί τόν καθορισμό τῆς «οἰκουμενικότητας» μιᾶς συνόδου, στή βάση τῆς ἀπόφασης τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, χωρίς ὅμως νά ἀναφέρονται ποιές εἶναι αὐτές οἱ διαφοροποιήσεις, οὔτε καί νά διευκρινίζεται ὁ καθορισμός κατά περιεχόμενο τοῦ συγκεκριμένου ὄρου.

ζ) Ἀναγνωρίζεται μόνο στόν ἐπίσκοπο Ρώμης τό δικαίωμα ἀποδοχῆς ἐκκλήτου προσφυγῆς, ἔστω καί μέ τίς προϋποθέσεις τῆς συνόδου τῆς Σαρδικῆς (343 μ.Χ.), χωρίς ὅμως νά διευκρινίζεται ὅτι: (i) ἡ κατά περίπτωση ἐξέταση τῆς ἐκκλήτου προσφυγῆς γινόταν ἀπό σύνοδο (βλ. Μεγ. Ἀθανασίου) καί ὄχι ἀποκλειστικά καί μόνο ἀπό τόν ἐπίσκοπο τῆς Ρώμης, ὅπως ὑπονοεῖ τό προτεινόμενο κείμενο, καί (ii) τό ἀντίστοιχο δικαίωμα γιά τούς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς καί μάλιστα «ἐν συνόδῳ», εἶχε μόνο ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὡς πρός τήν ἀποδοχή καί ἐξέταση τῆς ἐκκλήτου προσφυγῆς (βλ. καν. 9 καί 17 τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου), δικαίωμα τό ὁποῖο διετήρησε μέχρι καί σήμερα.

Παρά τίς παραπάνω ἐπισημάνσεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἡ διορθόδοξη «ομάδα» (Ἀντιόχεια, Ἱεροσόλυμα, Μόσχα, Γεωργία, Σερβία, Πολωνία, Τσεχία) ἐπέμενε ὅτι τό κείμενο εἶναι «τέλειο» καί πρότεινε νά γίνει ἀποδεκτό χωρίς καμμία συζήτηση ἢ διόρθωση.

Στό σημείο αυτό οί εκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατέθεσαν veto καί ζήτησαν τήν κατά παράγραφο συζήτηση καί διόρθωση τοῦ συγκεκριμένου κειμένου, ὅπως ἐγίνετο μέχρι καί τήν παροῦσα Ὀλομέλεια ἀλλά καί σέ ὅλα τά προηγούμενα Κείμενα τοῦ συγκεκριμένου Διαλόγου, ἀφοῦ ἡ ὁποιαδήποτε ἄλλη μέθοδος ἐπεξεργασίας θά συνεπάγετο ἀλλαγὴ τῆς μεθοδολογίας τῶν ἐργασιῶν τοῦ Διαλόγου.

Ἡ πρόταση ἐγίνε δεκτὴ καί ἄρχισαν οἱ ἐργασίες τῆς Ὀλομέλειας, μέ τήν ἐξέταση μιᾶς πρὸς μίαν τῶν παραγράφων. Κατά τήν ἑναρξη τῆς κατά παράγραφον συζήτησης, ὁ Σεβασμιώτατος Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίων ἔθεσε ἀμέσως θέμα ὡς πρὸς τόν τίτλο τοῦ κειμένου, προτείνοντας ἕναν νέο τίτλο : «Πρὸς μία κοινὴ κατανόηση τῆς Συνοδικότητος καί τοῦ Πρωτείου στήν Ἐκκλησία τῆς πρώτης χιλιετίας». Ἡ πρόταση ἐγίνε δεκτὴ καί συνεχίστηκε ἡ κατά παράγραφο συζήτηση.

4. Τό κείμενο, τό ὁποῖο σέ ἐκπληκτικά σύντομο χρονικό διάστημα, συντάχθηκε καί συζητήθηκε, ἦταν ἀσφαλῶς χρήσιμο ὡς ἄσκηση ἐργασίας τῶν περίπου πενήκοντα μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ἀλλά ὄχι καί ἀξιονά δημοσιευθεῖ ἐπισημῶς, γιατί «ἐπρόκειτο γιά κείμενο ἀποσπασματικό, ἀσαφές, ἀσπόνδυλο καί μέ ἐλάχιστη ἕως καμμία ἀξία». Οἱ εκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑποστήριξαν ὅτι ἦταν χρήσιμο ἀπό κάθε ἄποψη τό γεγονός ὅτι συνεχίζεται ὁ Διάλογος, ὅτι ἐπισημάνθηκαν καί καταγράφηκαν τά προβλήματα τοῦ κειμένου, ὅτι δόθηκε ἡ εὐκαιρία στά μέλη τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς νά ἐκφράσουν ἕνα κοινό προβληματισμό κατά τή διάρκειά μιᾶς ἑβδομάδας ἐντόνων ἐργασιῶν καί συζητήσεων, ἀλλά ἡ δημοσίευση ἑνός κοινοῦ κειμένου μέ τίς ποικίλες ἀτέλειες πού παρουσιάζει τό συγκεκριμένο, θά ἔδινε τήν ἐντύπωση ὅτι δέν πρόκειται γιά ἀποτέλεσμα ὠριμῆς θεολογικῆς σκέψης, ἀλλά μάλλον

προχειρότητας. Ἐπισημάνθηκε μάλιστα ὅτι τό κείμενο, τό ὁποῖο ἔγινε κατορθωτό νά συνταχθεῖ σέ λίγες σχετικά ὥρες, θά μπορούσε κάλλιστα νά χρησιμοποιηθεῖ ὡς βάση γιά περαιτέρω ἐπεξεργασία ἀπό τήν Συντονιστική Ἐπιτροπή τοῦ Διαλόγου, προκειμένου νά καταλήξουμε σέ μιᾶ σοβαρή καί ὑπεύθυνη θεολογική τοποθέτηση ἄξια νά δημοσιευθεῖ.

Τότε ἀσκήθηκε πίεση ἀπό διαφόρους, τόσο Ρωμαιοκαθολικούς ὅσο καί Ὁρθοδόξους (μερικοί ἀπό τούς ὁποίους δέν εἶχαν χάσει τήν εὐκαιρία νά προβάλουν συστηματικῶς ἐνστάσεις κατά τίς προηγούμενες ἡμέρες τῶν ἐργασιῶν), μέ σκοπό νά δημοσιευθεῖ τό συγκεκριμένο κείμενο ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ Διαλόγου ἐπί τοῦ θέματος τῆς συνοδικότητας καί τοῦ «πρωτείου», μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἕνα βῆμα, τό ὁποῖο θά ἀκολουθοῦσαν καί ἄλλα, χωρίς βέβαια νά διευκρινίζεται ποιά θά ἦταν αὐτά τά βήματα ἢ ἐάν θά ὑπάρξει προηγούμενη συμφωνία ὡς πρὸς τό χρονοδιάγραμμα. Ἐπρόκειτο ὁμολογουμένως γιά μιᾶ ἀτυχή στιγμή αὐτῆς τῆς μακρᾶς, ἐπίπονης καί σημαντικῆς προσπάθειας θεολογικῆς συνεννόησης καί συμμαρτυρίας μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Κύπρου ἀντέστησαν στίς πιέσεις καί δέν συμφώνησαν στήν ἀποδοχή καί δημοσίευση ἑνός πρωτόλειου κειμένου ὡς νά ἐπρόκειτο γιά ὄριμο κείμενο θεολογικοῦ περιεχομένου καί προβληματισμοῦ.

Κατόπιν τούτου, ἐτέθη τό θέμα τῆς συνέχισης τοῦ Διαλόγου καί τῆς κατάρτισης χρονοδιαγράμματος γιά τήν προετοιμασία ἑνός ἄλλου κοινῶ θεολογικοῦ κειμένου, τό ὁποῖο θά λάβει ὑπόψη ὅλο τό χρήσιμο ὑλικό πού ἔχει παραχθεῖ τά τελευταῖα χρόνια ἐπί τοῦ θέματος τῆς συνοδικότητας καί τοῦ «πρωτείου».

Όρισμένες ἐπισημάνσεις στό σημείο αὐτό νομίζω ὅτι εἶναι ἀρκετά χρήσιμες.

1) Ἐμφανίστηκε κοινό μέτωπο Ρωμαιοκαθολικῶν καί ὀρισμένων Ὁρθοδόξων ἐκπροσώπων (Ἀντιόχειας, Ἱεροσολύμων, Μόσχας, Γεωργίας, Σερβίας, Πολωνίας, Τσεχίας), κατά τῆς υἰοθέτησης τοῦ κειμένου τῶν Παρισίων. Ἐν τούτοις, ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Σερβίας, κατά τή διάρκεια τῶν συζητήσεων, δέν ἐξεφράσθη ἀπό κοινού, μέ τόν ἕνα ἐκ τῶν δύο ἐπισκόπων νά διαφοροποιεῖται ἐκάστοτε, καί μέ τρόπο πού εὐλόγως δημιούργησε τήν ἐντύπωση ὅτι ἐνδεχομένως πρυτάνευσαν ἐπιλογές ἀλλότριες πρὸς τό θεολογικό καθῆκον τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς.

2) Ἦταν ἐμφανές τό ἔντονο ἐνδιαφέρον τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν νά ἐδραιώσουν τό «πρωτεῖο» ἀποκλειστικά καί μόνο στό παγκόσμιο ἐπίπεδο τῆς ἐκκλησιαστικότητας. Ἦδη στή Βιέννη εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἡ ἴδια προσπάθεια μέ τήν προβολή ἐπιλεγμένων καί εἰδικῶς ἐρμηνευόμενων ἱστορικῶν γεγονότων, τά ὅποια παρουσίαζαν μιά τεχνητή καί ὄχι ρεαλιστική εἰκόνα τῆς καταστάσεως περὶ τῆς συνοδικότητας καί τοῦ «πρωτείου» κατά τήν πρώτη χιλιετία τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Γιά τόν λόγο αὐτό ἀποφασίσθηκε τότε νά προχωρήσουμε σέ μιά βαθύτερη θεολογική ἐπεξεργασία τοῦ θέματος συντάσσοντας ἕνα καινούργιο κείμενο.

3) Ἐκδηλώθηκε μιά μονότονη καί ἄνευ σοβαρῶν ἐπιχειρημάτων ἄρνηση ἀπό μέρος τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καί Γεωργίας ἔναντι τοῦ κειμένου τῶν Παρισίων, σέ σημείο μάλιστα πού διατυπώθηκε μιά ἐπιπόλαιη ἐπιχειρηματολογία χωρίς πραγματική θεολογική καί ἱστορική τεκμηρίωση.

4) Δόθηκε μία άνησυχητική και δυσάρεστη εικόνα διάσπασης τῆς ένότητας τῶν Ὁρθοδόξων σέ δύο ομάδες, έναντι τῆς συμπαγοῦς ένότητας τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν συνομιλητῶν, στόν συγκεκριμένο Διάλογο. Ἡ κραυγή τῆς τελευταίας στιγμῆς ενός ρωμαιοκαθολικοῦ ἐπισκόπου ἀπό τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς: «βρέστε τά πρῶτα οἱ Ὁρθόδοξοι μεταξύ σας καί μετά νά κάνουμε τόν διάλογο μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν μας!» θά πρέπει νά μᾶς προβληματίσει σοβαρά ὡς γεγονός. Τό ἴδιο τό γεγονός ὅτι συγκλήθηκε ἡ Ὁλομέλεια τῆς Ἐπιτροπῆς - κατόπιν μάλιστα τῆς πολλαπλῶς διαφημισμένης ἐργῶδους ἐκστρατείας τοῦ Σεβασμιωτάτου Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίωνα κατά τοῦ κειμένου τῶν Παρισίων - γιά νά διαπιστώσει ὅτι δέν ὑπῆρχε στό τραπέζι κείμενο ἀποδεκτό γιά συζήτηση, ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι στό ἐξῆς πρέπει νά βρεθοῦν ἀσφαλιστικές δικλεῖδες, ὥστε νά ἀποκλεισθεῖ ἀντίστοιχο ἐνδεχόμενο στό μέλλον.

5) Διατυπώθηκε ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἐξῆς πρόταση. Ὅλα τά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς θά πρέπει νά δεσμευθοῦν μέ ἀλληλογραφία, πρῖν ἀπό τήν σύγκληση τῆς Ὁλομέλειας, ὅτι τό κείμενο ἐργασίας εἶναι καταρχήν ἀποδεκτό στή βάση του καί ἐπομένως ἡ Ὁλομέλεια θά συζητήσει ἐπί μέρους σημεία μέχρι νά καταρτισθεῖ ἕνα κείμενο ἀπό κοινοῦ ἀποδεκτό. Κατά τήν περίοδο τῆς προετοιμασίας καλόν εἶναι ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή νά λαμβάνει ὑπόψη τῆς τίς προτάσεις ὅλων τῶν μελῶν τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, οἱ ὁποῖες θά ἀποστέλλονται ἠλεκτρονικά. Μέ τόν τρόπο αὐτό θά αἰσθάνονται ὅλοι συνυπεύθυνοι γιά τήν διαμόρφωση τοῦ τελικοῦ κειμένου. Ἀπαραίτητη προϋπόθεση ἐπίσης γιά μία δημιουργική συνέχιση τοῦ Διαλόγου εἶναι ἡ ἀνυπόκριτη ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καί ἡ ἐπιδίωξη φανέρωσης τῆς κοινωνίας τῶν Ἐκκλησιῶν μᾶλλον, παρά ἡ προσπάθεια

προβολῆς μεμονωμένων ἀντιλήψεων, ἐπιδιώξεων, φιλοδοξιῶν καί κυρίως ἀκροβατισμῶν ἐκκλησιαστικῆς διπλωματίας.

6) Φαίνεται ὅτι ἡ προαναφερθεῖσα «ὀμάδα» τῶν Ὁρθοδόξων δέν ἀρνεῖται τή συνέχιση τοῦ Διαλόγου, ὅμως δέν φανερώνει καί σαφῆ ἐπίγνωση τοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος ἀπαιτεῖται γιά τήν διατύπωση σοβαρῶν θεολογικῶν ἐπιχειρημάτων. Δυστυχῶς, μέ τόν τρόπο αὐτό δίδεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἔχουμε ἐπιλέξει «νά συζητοῦμε γιά νά συζητοῦμε», χωρίς νά ἐπιλύουμε ὑφιστάμενα ἐκκλησιολογικά θέματα.

7) Οἱ Ἐκκλησίες Ρωσίας καί Γεωργίας ἀπορρίπτουν ἀφενός τό Κείμενο τῆς Ραβέννας καί ἀφετέρου τή θεολογική θεμελίωση κάθε μορφῆς «πρωτείου». Ἀπό τήν ὅλη συζήτηση ὅμως, στή συγκεκριμένη φάση τοῦ Διαλόγου, φαίνεται ὅτι προσβλέπουν καί σέ μία μελλοντική ἀναθεώρηση τῶν «πρεσβείων τιμῆς» τῶν θρόνων στήν Ἀνατολή καί τῶν «Διπτύχων», ἀφοῦ κατά τήν ἄποψή τους τό «πρωτεῖο» εἶναι μόνο μία διοικητική μορφή ἔκφρασης αὐθεντίας καί τά «Δίπτυχα» ἀποτελοῦν τήν «πηγή» τῶν «πρεσβείων τιμῆς» στήν ἱστορική τους διαμόρφωση (βλ. Ἀπάντηση Συνόδου τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας γιά τό Κείμενο τῆς Ραβέννας), χωρίς αὐτή ἡ τιμή καί ἡ «τάξη» νά συνεπάγεται καί ἀντίστοιχες ἐκκλησιολογικές συνέπειες (!!!).

8) Ὑφίσταται σύγχυση καί μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων ὡς πρός τή μορφή τῆς συνοδικότητας, μέ βάση τίς ὑπάρχουσες μορφές συνοδικότητας στίς διάφορες τοπικές Αὐτοκέφαλες Ἐκκλησίες καί τά Πατριαρχεῖα, ἀλλά καί ὡς πρός τή λειτουργία καί ἐφαρμογή τοῦ «πρωτείου» στό πλαίσιο κάθε μορφῆς συνοδικῆς λειτουργίας. Τοῦτο ἀντελήφθη σαφῶς ἡ Ρωμαιοκαθολική Ἐπιτροπή ὄχι μόνον κατά τίς ἐπίσημες ἐργασίες ἀλλά καί κατά τίς κατ' ἰδίαν συζητήσεις, στό

περιθώριο τῶν ἐργασιῶν. Ὅμως μία τοιούτου εἴδους προσέγγιση ἀποδυναμώνει τά περὶ συνοδικότητας καὶ «πρωτείου» ἐπιχειρήματα τῶν Ὁρθοδόξων καὶ ἴσως ὀδηγήσει τελικὰ στὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐνδοορθόδοξης ἐπεξεργασίας καὶ συν-αντίληψης τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματος.

5. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀποτυχία τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Διαλόγου καὶ τῆ μὴ ἔκδοσιν κοινῶν κειμένων, στὸ Amman τῆς Ἰορδανίας (2015), ἀποφασίσθηκε ἡ σύνταξιν ἑνὸς νέου κειμένου, μὲ τὸν τίτλον: «Πρὸς μίαν κοινὴν κατανόησιν τῆς Συνοδικότητος καὶ τοῦ Πρωτείου στῆ διακονία γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας», μὲ σκοπὸν νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἐπιφυλάξεις ἐκείνων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, οἱ ὁποῖες ἐξέφρασαν ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ Κείμενον τῆς Ραβέννας (2007).

Γιὰ τὸν λόγον αὐτὸ συγκροτήθηκε μίαν νέα Συντακτικὴ Ἐπιτροπή, ἡ ὁποία ἐργάστηκε στῆ Ρώμην (Μάϊος 2015), ἀφοῦ ἔλαβεν ὑπόψιν καὶ τίς γραπτές παρατηρήσεις τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Συντονιστικῆς Ἐπιτροπῆς (ἦταν ἡ πρότασιν τὴν ὁποία κατέθεσαν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), καὶ ἡ ὁποία προχώρησεν στῆ σύνταξιν ἑνὸς νέου κειμένου, μὲ τὸν ἀρχικὸν τίτλον, «Πρὸς μίαν κοινὴν κατανόησιν τῆς Συνοδικότητος καὶ τοῦ Πρωτείου στὴν Ἐκκλησία κατὰ τὴν πρώτην χιλιετίαν».

Τὸ παρὸν κείμενον ἐπεξεργάστηκε ἡ Συντονιστικὴ Ἐπιτροπή (Ρώμην 2015) καὶ τελικὰ κατατέθηκε στὴν ἸΔ' Συνάντησιν τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία συνῆλθεν στὸ Chieti τῆς Ἰταλίας (Σεπτέμβριος, 2016) καὶ ἀποδέχθηκε τὸ Κείμενον, μὲ τίτλον: «Συνοδικότητα καὶ Πρωτεῖον κατὰ τὴν πρώτην χιλιετίαν. Καθόδον πρὸς μίαν κοινὴν κατανόησιν στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας».

Τὸ τελικὸν Κείμενον τοῦ Chieti (2016)

α) Αποτελεῖ μία ἐπανάληψη τῶν βασικῶν ἀρχῶν καί ἐκκλησιολογικῶν θέσεων τοῦ Κειμένου τῆς Ραβέννας (2007) καί δέν προσφέρει κανένα νέο θεολογικό περιεχόμενο καί οὐσιαστικό στοιχεῖο.

β) Ἐπαναφέρει πρὸς συζήτηση τοὺς ὅρους σύνοδος, συνοδικότητα καί «πρῶτος» στό πλαίσιο τῆς ὅλης συνοδικῆς λειτουργίας μέ τήν ἴδια ἀσάφεια ὅπως περιγράφηκε προηγουμένως.

γ) Δέν θίγει τό θέμα τῶν «δικαιοδοσιῶν» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, οὔτε τῆς «παράλληλης δικαιοδοσίας» του σέ Δύση καί Ἀνατολή (;;;), τό ὁποῖο ἀποτελεῖ τήν εἰδοποιό διαφορά ὡς πρὸς τήν ἐκκλησιολογική κατανόηση καί ἀντιμετώπιση τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, ὡς πρώτου στή Δύση ἀλλά καί τήν διαφορετική κατανόηση τοῦ «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, μεταξύ τῆς α' καί τῆς β' χιλιετίας, ὄχι μόνο ὡς πρὸς τήν ἐφαρμογή τοῦ «πρωτείου» στήν Καθόλου Ἐκκλησία, ἀλλά καί ὡς πρὸς τό θέμα τῆς οὐνίας.

δ) Δέν προσεγγίζει τή σημασία καί τό περιεχόμενο τοῦ ὅρου «προεδρία» στά πλαίσια τῆς συνόδου.

ε) Προσπαθεῖ ἄτολμα καί ἀνεπιτυχῶς νά θίξει καί ὄχι νά ἀναλύσει τό θέμα τῆς ἄσκησης τοῦ «πρωτείου», στά πλαίσια τῆς συνοδικότητας καί τῆς λειτουργίας τους ὡς πρὸς τήν ἐκκλησιαστική διοίκηση. Ὁριοθετεῖ μόνο τόν τρόπο τῆς μελλοντικῆς θεολογικῆς κατανόησης λειτουργίας καί φύσης τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν διοίκησης μέ βάση τήν ἱστορική προσέγγιση καί χωρίς τήν ἐξαγωγή ἀξιόλογων θεολογικῶν καί ἀξιοποιήσιμων ἐκκλησιολογικῶν συμπερασμάτων.

στ) Δέν ὀριοθετεῖ τό πλαίσιο τῆς σχέσεως «πρωτείου» καί συνοδικότητας, στά τρία ἐπίπεδα ἐκκλησιαστικότητας καί τοῦτο γιατί ἡ γνωστή «ὀμάδα» τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, φοβόταν τίς συνέπειες

μιας τέτοιας όριοθετήσης ως προς την αναγνώριση «πρωτείου» σέ συγκεκριμένο θρόνο στήν Ανατολή, τοῡ Κωνσταντινουπόλεως, ἔστω καί στό πλαίσιο τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν.

ζ) Δέν κατέστη δυνατόν νά γίνει ἀποδεκτό τό ἐπιχείρημα τῆς γνωστῆς «όμάδας» τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ὅτι, ἐπειδή ὑπάρχουν διαφορές ως προς τίς λειτουργικές ἀρμοδιότητες τοῡ «πρώτου» σέ κάθε ἓνα ἀπό τά τρία ἐπίπεδα ἐκκλησιαστικότητας (τοπικό, περιφερειακό, παγκόσμιο), θά πρέπει νά ἀμφισβητηθεῖ καί ἡ ὑπαρξη «πρώτου» στό τοπικό καί στό παγκόσμιο ἐπίπεδο καί νά παραμείνει μόνο στό περιφερειακό.

η) Τέλος, εἶναι ἄξιο παρατήρησης ὅτι γιά νά φανεῖ δῆθεν ἡ διαφορὰ μέ τό Κείμενο τῆς Ραβέννας προτάθηκαν καί υἰοθετήθηκαν ἐπικεφαλίδες στά διάφορα κεφάλαια, μέ τίς ὁποῖες ὅμως ἐκφράζεται ἀκριβῶς τό ἴδιο περιεχόμενο προς αὐτά τοῡ Κειμένου τῆς Ραβέννας.

Τό Κείμενο τοῡ Chieti εἶναι ἓνα Κείμενο τό ὁποῖο ὑπέγραψαν μετά τή Σύνοδο τῆς Κρήτης (Ιούνιος 2016) οἱ τρεῖς ἀπό τίς τέσσερις Ἐκκλησίες, οἱ ὁποῖες ἀπουσίαζαν στήν Κρήτη καί μέ τίς ἐπιφυλάξεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Γεωργίας, ἡ ὁποία συμμετέχει πλέον ὄχι μόνο στόν παρόντα Διάλογο ἀλλά καί στό Διάλογο μέ τούς Λουθηρανούς (!!!).

Στό Κείμενο τοῡ Chieti ἄν καί περιλαμβάνονται ἀρκετά θετικά σημεία ἐντούτοις εἶναι ἀσαφές, ἀποσπασματικό, θεολογικά ἐλλειμματικό μέ ἐλάχιστη ἐκκλησιολογική σημασία καί ἀξία στά περισσότερα σημεία του.

Τέλος ἡ ἴδια ἡ συνάντηση τοῡ Chieti προοιωνίζει ὅτι καί ὁ παρών Διάλογος εἰσέρχεται σέ μία νέα φάση στασιμότητας καί σέ μία περίοδο «παγετώνων».

ΣΤ.Η πρόταση ἀλλαγῆς τῆς θεματολογίας τοῦ Διαλόγου καί τό «διφυές» ἐκκλησιολογικό πρόβλημα (πρωτεῖο καί οὐνία). Μία λανθασμένη προσέγγιση καί ἕνα νέο ἀδιέξοδο

Στίς κατ' ἰδίαν συναντήσεις τῶν Ὁρθοδόξων καί τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν μελῶν τέθηκε καί τό θέμα τῆς μελλοντικῆς θεματολογίας τοῦ Διαλόγου.

Από τούς Ρωμαιοκαθολικούς προτάθηκε ὡς θέμα πρός συζήτηση «Πρωτεῖο καί Συνοδικότητα στήν τρίτη χιλιετία» μέ βάση τίς ἀπόψεις τῶν δύο τελευταίων παπῶν (Βενεδίκτου ΙΣΤ' καί Φραγκίσκου) περί τῆς συνοδικότητας καί τῆς ἀξιοποίησής τους. Ἡ παροῦσα πρόταση δέν ἔχει τίποτε νά προσφέρει, ἀλλά ἐξυπηρετεῖ μόνο τήν ἀποδυνάμωση καί τόν ὑποβιβασμό τοῦ ὅλου θέματος, τή συνέχιση τοῦ διαλόγου «γιά νά συζητᾶμε καί μόνο» καί τέλος τήν ἐνίσχυση καί ἐδραίωση τοῦ ρόλου τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν θεολόγων τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς ἔναντι τῶν ἀντίστοιχων συντηρητικῶν κύκλων τῆς Ρωμαϊκῆς Κούριας (βλ. Παπική Ἐπιτροπή γιά τήν πίστη).

Τό θέμα ὅμως στή Διορθόδοξη Ἐπιτροπή ἦταν ἀρκετά περίπλοκο.

α) Ἦδη τόν Αὐγούστο τοῦ 2016 ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίων διαβίβασε πρός τόν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν κ. Ἰερώνυμο (04/446/1) «Δήλωση τῆς Ὑπηρεσίας Ἐπικοινωνίας διά τοῦ Τμήματος Ἐξωτερικῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σχέσεων τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας», μέ τήν ὁποία πρότεινε ὡς ἄμεση ἀνάγκη τήν ἐπαναφορά τοῦ θέματος τῶν «κανονικῶν καί ποιμαντικῶν συνεπειῶν τῆς Οὐνίας» στό πλαίσιο τῆς ἐπόμενης Συνάντησης τῆς Ὀλομέλειας τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου, ἡ ὁποία προγραμματίσθηκε νά

πραγματοποιηθεί από 15 έως 22 Σεπτεμβρίου 2016 στην πόλη Chieti της Ιταλίας.

β) Τό θέμα συγκεκριμενοποίησε ή Έκκλησία της Ρωσίας και στην παραπάνω συνάντηση της Διορθόδοξης Έπιτροπής, ως έξης: «Έκκλησιολογικά και κανονικά συνέπειαι της Ουνίας επί τη βάσει της δευτέρας χιλιετίας», ύποδεικνύοντας ως βάση κειμένου εργασίας αυτό τό όποιο καταρτίστηκε στό Ζαγκόρσκ τό έτος 1989.

Μέ την πρόταση αυτή ή Έκκλησία της Ρωσίας προσπάθησε και πάλιν, «κατά παγίαν τακτικήν», «νά κάνει έξαγωγή» τών έσωτερικών προβλημάτων της και νά τά καταστήσει προβλήματα διορθόδοξα και διεκκλησιαστικά. Στή συγκεκριμένη περίπτωση επιδίωξη της Έκκλησίας της Ρωσίας είναι νά παρουσιάσει τό θέμα της Ουκρανίας ως πρόβλημα πρωτίστως διεκκλησιαστικό και μέ τόν τρόπο αυτό άφενός νά έπιτύχει μία πανορθόδοξη συμφωνία και συνεργασία, ως αντίστασιν έναντι τών πολιτικών επιδιώξεων της Κυβέρνησης της Ουκρανίας, και άφετέρου νά έπιτύχει τρόπους δέσμευσης και συμμετοχής τών λοιπών Όρθοδόξων Έκκλησιών αλλά και τών Ρωμαιοκαθολικών, στό όλο ζήτημα, άκόμη και μέσα από τόν συγκεκριμένο Διάλογο.

Ο ύποφαινόμενος, ως εκπρόσωπος της Έκκλησίας της Ελλάδος, κατέθεσε δύο προτάσεις ως προς την μελλοντική θεματολογία.

Ως πρώτη πρόταση έθεσε τό θέμα : «Ο ρόλος και τό λειτούργημα του πρώτου εις τά πλαίσια της Συνοδικότητος κατά την πρώτην χιλιετίαν», μέ ιδιαίτερη προβληματική στό «είδος» του πρωτείου (διακονίας, έξουσίας, τιμής, ισότητος, ύπεροχής), στίς άρμοδιότητες και στά δίκαια του «πρώτου» ως προέδρου της συνόδου, αλλά και στίς

δικαιοδοσίες του «πρώτου» και της συνόδου στίς κατά τόπους Ἐκκλησίες, μέ ιδιαίτερη ἀναφορά στή «παράλληλον δικαιοδοσίαν».

Θεωρῶ ὅτι ἡ παροῦσα προσέγγιση θά ὀδηγοῦσε τούς Ρωμαιοκαθολικούς, σέ ἀδιέξοδο ὄχι μόνο ὡς πρός τήν λειτουργία καί τήν ἀντίληψη περί παγκοσμίου «πρωτείου» ἀλλά καί ὡς πρός τήν ἐπιδίωξή τους γιά ἴδρωση οὐνιτικῶν κοινοτήτων στό χῶρο τῆς Ἀνατολῆς.

Ὡς δεύτερη πρόταση ἔθεσε τό θέμα : «*Ὁ ρόλος τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης εἰς τήν πρώτην χιλιετίαν*» (τό ἀρχικό κείμενο τῆς Βιέννης). Ἡ παροῦσα πρόταση κατατέθηκε ἐπειδή ἡ ἐξέταση τοῦ θέματος τοῦ ρόλου τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στή δεύτερη χιλιετία εἶναι ἀρκετά προβληματική, πρώτιστα γιά τούς Ὀρθοδόξους, ἐξαιτίας τῆς μή πλήρους γνώσης τῆς λατινικῆς γλώσσας καί δὴ τῆς μεσαιωνικῆς, ὡς πρός τήν διευκρίνιση τῶν λατινικῶν πηγῶν, ἐνῶ εἶναι ἐξίσου ἄγνωστα καί τά ιδιαίτερα προβλήματα τῆς ἱστορίας τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐξαιτίας τῆς πλήρους ἀποξένωσης Δύσης καί Ἀνατολῆς καί τῆς διαμόρφωσης δύο πλέον διαφορετικῶν καί παράλληλων παραδόσεων.

Ἐπιπλέον μέ αὐτές τίς «ἀδυναμίες» διατρέχουμε τόν κίνδυνον νά βρισκόμαστε συχνά – πυκνά ἐνώπιον προτάσεων καί θέσεων ἀπό μέρους τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν συνομιλητῶν, καί νά μήν ἔχουμε ἐπιχειρήματα ἀντιλόγου ἢ διαλόγου καί νά μεταπέσουμε στό ἐπίπεδο τοῦ μονολόγου.

Ἐπίσης ἡ ὑπαρξη τῆς ἀντιρρητικῆς μεθόδου, μέ τήν ὁποίαν χαρακτηρίζονται οἱ σχέσεις στή δεύτερη χιλιετία, κατά τή βυζαντινή καί μεταβυζαντινή περίοδο, ὀδήγησαν σέ ἀποτυχία, γεγονός τό ὁποῖο ἐπιβεβαιώνει καί ἡ ἱστορία ὄλων τῶν ἐνωτικῶν προσπαθειῶν ἀπό τοῦ σχίσματος (1054 μ.Χ.) κ.έξ.

Τέλος, τό πρόβλημα τῆς οὐνίας θεωρῶ ὅτι σχετίζεται ἄμεσα μέ τό θέμα κατανόησης τῆς λειτουργίας τοῦ «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στήν Παγκόσμια Ἐκκλησία καί δέν τίθεται ἀπλᾶ ὡς ζήτημα καταδίκης τῆς οὐνίας, ἀφοῦ τόσο ὡς μοντέλο ἐκκλησιαστικῆς ἔνωσης, ὅσο καί ὡς μέθοδος κατεδικάσθη πλήρως μέ τό Κείμενο τοῦ Freising (1990), ἐνῶ «ἀποδεικνύει τή μεγάλη σημασία τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἀποφάσεως».¹⁶

Ἐπιπλέον, ἄν καί στό κείμενο τῆς Ariccia, ἡ οὐνία ἀπορρίπτεται ὡς μέθοδος καί μοντέλο ἔνωσης, χαρακτηρίζεται ὡς «ἐκκλησιολογική ἀνωμαλία», θεωρεῖται ὡς μή ἀποδεκτή ἀπό μέρους τῶν Ὁρθοδόξων καί ἐπισημαίνεται ἡ προσηλυτιστική δράση τῶν οὐνιτῶν (§4), ἐντούτοις τό ὅλο θέμα δέν ἔχει λυθεῖ καί οἱ οὐνιτικές κοινότητες ἀπαιτεῖται νά καθορίσουν τήν ἐκκλησιολογική τους ταυτότητα μέ βάση τήν αὐτοσυνειδησία τους καί μάλιστα μέ κριτήρια ἐκκλησιολογικά καί θεολογικά¹⁷ καί ὄχι ἐκκλησιαστικῆς διπλωματίας, γιατί οἱ συγκεκριμένες κοινότητες ἄλλως θά βρίσκονται συνεχῶς μετέωρες, καθότι παραμένουν σέ ἕνα συνεχές καί ἄλυτον σχίσμα, τό ὁποῖο τελικά τίς ὀδηγεῖ σέ ἐκκλησιολογική αἵρεση.

Μέ αὐτή τήν προβληματική, θεωρῶ ὅτι ἡ πρόταση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδας περί θεώρησης τοῦ θέματος τῆς οὐνίας, στό πλαίσιο τῆς ἐκκλησιολογικῆς προσέγγισης τοῦ «πρωτείου» καί τῆς συνοδικότητος, τυγχάνει οὐσιαστική, γιατί ἀντιμετωπίζει τό ὅλο πρόβλημα ὑπό τό φῶς τῶν θεολογικῶν, κανονικῶν καί ἐκκλησιολογικῶν κριτηρίων καί ὄχι ἀπλά τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς καί διπλωματίας. Ἡ ἐπιθυμία

¹⁶ Πρωτ. Θεοδώρου Ζήση, *Οὐνία. Ἡ καταδίκη της*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 15-16.

¹⁷ Χρυσοστόμου Κωνσταντινίδου (Μητροπολίτη Ἐφέσου), *Ἡ ἀναγνώριση τῶν μυστηρίων τῶν ἑτεροδόξων στίς διαχρονικές σχέσεις Ὁρθοδοξίας καί Ρωμαιοκαθολικισμοῦ*, Ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 1995 σελ. 36 ἐξ.

ἄλλωστε ὀρισμένων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν γιά συζήτηση τοῦ ὑπαρκτοῦ θέματος τῆς οὐνίας ἐγκαταλείποντας τό ὑπό συζήτηση θέμα τοῦ «πρωτείου», στό συγκεκριμένο Διάλογο, χωρίς τόν ἀπόλυτα σαφῆ προσδιορισμό τοῦ ρόλου τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης στό πλαίσιο τῆς Πενταρχίας τῶν Πατριαρχῶν καί σέ σχέση πρός τήν Ἀνατολή ἢ τίς θεωρήσεις περὶ «πρωτείου» καί συνοδικότητας στή β' ἢ καί γ' χιλιετία, δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ὀλοκλήρωση τοῦ συγκεκριμένου Διαλόγου παρὰ τά θετικά σημεῖα τῶν Κειμένων τῆς Ραβέννας (2007) καί τοῦ Chieti (2016). Ἡ ἐξέταση λοιπόν τοῦ θέματος τῆς οὐνίας στό πλαίσιο διερεύνησης τοῦ ρόλου καί τῆς θέσεως τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στήν πρώτη χιλιετία ἀποτελεῖ τήν πλέον καί ἀποκλειστικῶς λυσιτελῆ πρόταση, γιατί :

α) Ἡ θεώρηση τῆς ὑπό τό φῶς τῶν «δικαιοδοσιῶν» τοῦ «πρώτου» εἶναι ἓνα ζήτημα πού σχετίζεται ἄμεσα μέ τό «πρωτεῖο» καί εἰδικότερα τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης σέ Δύση καί Ἀνατολή, ἐάν ὑπάρχει τέτοιο «πρωτεῖο» βέβαια.

β) Ὁ ὅρος «δικαιοδοσία» δέν ὑφίσταται μέν ὡς ἔννοια στήν πρώτη χιλιετία, ἀλλά κατά περιεχόμενο διατυπώνεται καί μάλιστα ὡς ἔκφραση κανονικῆς ἐξουσίας.

γ) Ὁ ὅρος «δικαιοδοσία» προσδιορίζεται μέσα ἀπό γεγονότα καί πράξεις, ὡς προνόμιο, ὡς δίκαιο, ὡς πρεσβεῖα καί κῦρος, γί' αὐτό καί τονίσθηκε ἀπό πολλούς ἐκπροσώπους ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο νά ἀσχοληθοῦμε μέ τήν ἔννοια καί τό περιεχόμενο τοῦ ὅρου «δικαιοδοσία» σέ ἀναφορά πρός τόν ἐπίσκοπον Ρώμης κατά τήν πρώτη χιλιετία, ἀποψη τήν ὀποία πρότεινε ὁ ὀμιλῶν, ἤδη κατά τήν συνάντηση τῆς Ρώμης (2015), τέλος

δ) Μία τοιούτου είδους θεώρηση τῆς «δικαιοδοσίας» ἀπαιτεῖ πρώτιστα :

i) Τὴν ἐξέταση τοῦ θέματος τῶν «δικαιοδοσιῶν» στό πλαίσιο τῆς Πενταρχίας καί ὅπως περιγράφονται ἀφενός στήν Ἐγκύκλιο Ἐπιστολή τοῦ ἱεροῦ Φωτίου «Πρός τούς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς» καί ἀφετέρου στήν ἱεροκανονική παράδοση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας.

ii) Τὴν ὀριοθέτηση τῆς σχέσης «πρωτείου» καί «δικαιοδοσίας».

iii) Τόν καθορισμό περὶ τοῦ «είδους» τοῦ πρωτείου γιά τό ὁποῖο ὀμιλοῦμε καί ὡς πρός τόν δικαιοδοσιακό του ρόλο, καί

iiii) Τὴν ἀπόρριψη κάθε ἀντίληψης «παράλληλης δικαιοδοσίας».

Τό ζήτημα τελικά γιά τὴν μελλοντική θεματολογία τοῦ Διαλόγου ἐτέθη σέ ψηφοφορία μεταξύ τῶν Ὀρθοδόξων καί πλειοδοτήθηκε ἡ πρόταση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας.

Τὴν πρόταση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ψήφισε τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ἡ Ἐκκλησία τῆς Πολωνίας καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας.

Κατά τίς συζητήσεις στήν Ὀλομέλεια τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς δέν ἐπῆλθε τελικά συμφωνία γι' αὐτό καί ἡ Συντονιστική Ἐπιτροπή, ἡ ὁποία συνῆλθε ἀπό 5 ἕως 9 Σεπτεμβρίου ἐ.ἔ. συζήτησε καί πάλι τό θέμα καί ἀποφάσισε νά εἰσηγηθεῖ στήν Διορθόδοξη Ἐπιτροπή καί στήν Ὀλομέλεια πρός ἔγκριση δύο θέματα :

α) «Πρός τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως : Θεολογικά καί Κανονικά Θέματα», καί

β) «Πρωτεῖο καί Συνοδικότητα στή δεύτερη Χιλιετία καί σήμερα», τά ὁποῖα θά ἐξετασθοῦν παράλληλα ἀπό δύο Συντακτικές Ἐπιτροπές.

Στό σημείο αυτό είναι αναγκαίο νά υπομνήσω ότι ή Ίερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατόπιν τῆς Εἰσηγητικῆς Ἐκθεσης τοῦ ὁμιλοῦντος, ἔλαβε ἀπόφαση (3104/1690/30-8-2017) νά εἰσηγηθεῖ ὡς θέμα : «Ὁ ρόλος καί τό λειτούργημα τοῦ Πρώτου εἰς τό πλαίσιον τῆς Συνοδικότητος κατά τήν α' χιλιετίαν», ἐπειδή θεώρησε ὅτι τό ζήτημα τῆς ἐξέτασης τοῦ «πρωτείου» σέ σχέση πρός τήν συνοδικότητα κατά τήν πρώτη χιλιετία τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας δέν ἔχει ἐξαντληθεῖ, οὔτε ἔχουν ἐξετασθεῖ καί οἱ ἰδιαίτερες πτυχές τοῦ ὅλου θέματος, ὅπως δηλαδή : Γιά ποιό εἶδος «πρωτείου» ὁμιλοῦμε (πρωτεῖο ἐξουσίας, τιμῆς, δικαιοδοσίας); Ποιές εἶναι οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ «πρώτου» ὡς προέδρου τῆς συνόδου καί σέ ἀναφορά πρός τίς Τοπικές Ἐκκλησίες ; Ποιές εἶναι οἱ «δικαιοδοσίες» τοῦ «πρώτου» καί τῆς συνόδου ; Ὑφίσταται «παράλληλη δικαιοδοσία» μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν καί σέ ἀναφορά πρός τίς Τοπικές Ἐκκλησίες ;

Τήν πρόταση δυστυχῶς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τόσο στήν Διορθόδοξη Συνάντηση ὅσο καί στήν Μικτή Συντονιστική Ἐπιτροπή υἱοθέτησε μόνον ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (Καθηγ. Θεόδωρος Γιάγκου) ἐνῶ οἱ λοιποί ἐκπρόσωποι ἐψήφισαν τίς δύο παραπάνω προτάσεις ὡς τή μελλοντική θεματολογία τοῦ Διαλόγου.

Τά θέματα θά τεθοῦν καί πάλι πρός συζήτηση στήν Διορθόδοξη Ἐπιτροπή, ἡ ὁποία θά συγκληθεῖ τούς πρώτους μῆνες τοῦ ἔτους 2018 καί ἀπό τήν Ὀλομάλεια τῆς Μικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς ἡ ὁποία θά πραγματοποιηθεῖ τό δεύτερο ἐξάμηνο τοῦ ἴδιου ἔτους.

Ἡ πρόταση δύο πλέον θεμάτων καί ὄχι ἑνός ὅπως ἴσχυε μέχρι πρότινος, κατόπιν ἐπίμονης πίεσης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας καί συγκατάθεσης τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν Μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, συνεπάγεται τήν ἀλλαγῆ τῆς μεθοδολογίας τοῦ Διαλόγου, προοιωνίζει

δέ τό «ναυάγιο» τῶν συνομιλιῶν, γιατί ἡ παροῦσα διπλή θεματολογία ἐξυπηρετεῖ τίς ἐπικοινωνιακές ἐπιδιώξεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας καί τήν ἀπαίτησή της γιά συζήτηση τοῦ θέματος τῆς οὐνίας ἀλλά καί τίς ἀποπροσανατολιστικές μεθοδεύσεις τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν Μελῶν, ὄχι ὅμως τόν πραγματικό καί οὐσιαστικό σκοπό τοῦ Διαλόγου.

Z. Ἡ ἀξιοποίηση τῶν κοινῶν Κειμένων μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν καί ἡ μελλοντική πορεία τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου.

Ἡ θετική ἀξιολόγηση τῶν κοινῶν Θεολογικῶν Κειμένων καί ἡ συμβολή τοῦ συγκεκριμένου Θεολογικοῦ Διαλόγου πρὸς ἐπίτευξη τῶν ἀρχικῶν σκοπῶν ἐπιβεβαιώνεται ἀπό αὐτό τό περιεχόμενο τῶν κοινῶν Θεολογικῶν Κειμένων, στά ὁποῖα πέραν ἀπό τήν ὑπάρχουσα προβληματική ὡς πρὸς τήν ἐκκλησιαστική τους ἀποδοχή¹⁸ δέν μπορεῖ νά μὴν ἀναγνωριστεῖ ὅτι ἀποτελοῦν μία πραγματική συνεισφορά στήν ὅλη πορεία καί στά ὅσα θετικά ἀποτελέσματα ἐπιτεύχθηκαν μέχρι σήμερα μέ τόν συγκεκριμένο Θεολογικό Διάλογο.

Γιά τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὁ διάλογος εἶναι πάντοτε τό *sine qua non*, ὄχι μόνο γιατί, ὅπως ἀναφέρει καί ὁ ἅγιος Μάρκος ὁ Εὐγενικός, «ὅτε δίστανταί τινες ἀλλήλων καί οὐ χωροῦσι πρὸς λόγους, δοκεῖ μείζων εἶναι καί ἡ μεταξύ τούτων διαφορά· ὅτε δ' εἰς λόγους συνέλθωσι καί ἐκάτερον μέρος νουνεχῶς ἀκροάσῃται τά παρ' ἐκατέρου λεγόμενα,

¹⁸ Πρβλ. Χρυσοστόμου Σαββάτου (Μητροπολίτη Μεσσηνίας), «Ἡ προβληματική τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀποδοχῆς τῶν κοινῶν Κειμένων τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου τῆς Ὁρθοδόξου μέ τήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία», *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ΜΓ'* (2008), 361-366.

εύρσκεται πολλάκις ὀλίγη ἢ τούτων διαφορά»,¹⁹ ἀλλά κυρίως γιατί ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχουσα συνείδηση ὅτι εἶναι ἡ Μία, Ἁγία, Καθολική καί Ἀποστολική Ἐκκλησία συμμετέχει σέ κάθε Θεολογικό Διάλογο προκειμένου νά προσφέρει τήν Ἀλήθεια, τήν ὁποία κατέχει καί ὄχι γιά νά προσλάβει τήν Ἀλήθεια. Προσφέροντας τήν Ἀλήθεια ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἐδραιώνει ἀφενός τήν αὐτοσυνειδησία της καί ἀφετέρου ἐπιβεβαιώνει τήν σωτηριολογική της προοπτική. Ὁ θεολογικός διάλογος δέν εἶναι ἓνα σύγχρονο ἐφεύρημα στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας ἀλλά ἀποτελεῖ μία ἀρχαία πρακτική. Δέν μπορεῖς ἐπίσης νά εἶσαι Ὁρθόδοξος καί νά μὴν διαλέγεται. Ὁ διάλογος μέ σκοπό τήν ἀνάδειξη τῆς Ἀλήθειας καί ἡ ἐπιθυμία γιά ἐπίτευξη τῆς ἐνότητας εἶναι χαρακτηριστικά τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Ποτέ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέν κρύβει «ἐν ὄστρακίνοις σκεύεσι» τόν θησαυρό τῆς πίστεως τόν ὁποῖο κατέχει.

Μέσω τοῦ διαλόγου παρέχεται ἡ εὐκαιρία στούς ἑτεροδόξους νά γνωρίσουν καί νά ἀναγνωρίσουν τήν αὐθεντικότητα τῆς πατερικῆς παράδοσης καί τήν ἀξία τῆς πατερικῆς διδασκαλίας, τῆ λειτουργική ἐμπειρία καί τήν πίστη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας.

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἔχουσα συνείδηση, ὅτι ἐκφράζει τή ζῶσα παρουσία τοῦ Θεοῦ στό κόσμον καί ὅτι ἀποτελεῖ τήν κιβωτό σωτηρίας τοῦ κόσμου, δέν ἐπιδιώκει διαλεγόμενη μέ τούς ἑτεροδόξους ἓναν θεολογικό μινιμαλισμό, οὔτε ἀθετεῖ ποτέ τήν δογματική της διδασκαλία καί παράδοση. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μέσα ἀπό τόν διάλογο ὀριοθετεῖται ἀπό κάθε τι τό ξένο, τό ἀλλοιωμένο, τό ἀλλοτριωμένο καί τό μερικό

¹⁹ Σ. Σπυροπούλου, *Ἀπομνημονεύματα*, V, 28, ἔκδ. V. Laurent, *Les «memoires» du Grand Ecclésiastique de l'Église de Constantinople Sylvestres Syropoulos sur le concile de Florence (1438-1432)*, (Concilium Florentinum Documenta et Scriptorum. Editum Consilio et Impensis Pontificii Instituti Orientalium Studiorum, Series B), vol IX, Rome 1971, σελ. 282.

(αυτή τή μερικότητα εκφράζει κάθε αίρεση) και συγχρόνως αναδεικνύει τήν πληρότητα τῆς πίστεως πού εκφράζει, γιατί Αυτή και μόνο κατέχει τό ὅλον, τό καθολικό και γι'αυτό εἶναι και Καθολική Ἐκκλησία.

Ἡ ἀλληλοπεριχωρούμενη αὐτή σχέση καθολικότητας και ὀρθοδοξίας, ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ ὀρθοδοξία ἢ εἶναι καθολική ἢ δέν εἶναι ὀρθοδοξία ἐνῶ ὅπου ὑπάρχει ἡ Ὀρθοδοξία ἐκεῖ ὑπάρχει και ἡ Ἐκκλησία και ὅπου ὑπάρχει ἡ Ἐκκλησία ἐκεῖ ὑπάρχει και ἡ Ὀρθοδοξία.

Τέλος, ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία δέν ἀποδέχεται ὅτι εἶναι μία ἄλλη παράλληλη πραγματικότητα πρὸς ἄλλους μερικῶς σχετικοποιημένους σχηματισμούς ἢ ὀμάδες μέσα στήν ἱστορία μέ τούς ὁποίους διαλέγεται ἀλλά ἐπειδή κατέχει τό ὅλον τό προσφέρει διαλεκτικά και στούς ἄλλους, τούς ἑτερόδοξους.

Ἐπιπλέον και ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πορεία και τήν ἐξέλιξη τοῦ συγκεκριμένου Θεολογικοῦ Διαλόγου θά πρέπει νά ἔχουμε πάντοτε ὑπόψη μας, ὅτι οἱ ὑπάρχουσες διαφορές δέν μποροῦν νά λυθοῦν ἔξω ἀπό τό πλαίσιο τοῦ διαλόγου, ἀφοῦ ἀποτελεῖ τό μοναδικό και πρόσφορο μέσο γιά τήν ἐπίλυσή τους. Αὐτό ἀποδεικνύει ἡ ἴδια ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας.

Ὀλόκληρη λοιπόν ἡ ἐκκλησιολογική προβληματική τῶν κοινῶν Θεολογικῶν Κειμένων τοῦ Μονάχου (1982), τοῦ Bari (1987), τοῦ Νέου Βαλάμου (1988), τῆς Ραβέννας (2007) και τοῦ Chieti (2016) ἔθεσε τίς σταθερές βάσεις γιά νά ἐξεταστεῖ τό κατεξοχήν ἐκκλησιολογικό ζήτημα, ὁ ρόλος δηλαδή τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας, μέ βάση τίς ἀρχές και τίς προϋποθέσεις τῆς Αρχαίας Ἐκκλησίας και τήν κοινή παράδοση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης δέν ἦταν ὁ ὀμόνος και ἀποκλειστικός «πρῶτος» στή ζωή τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά ὁ *primus inter pares* μεταξύ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν ἐνῶ τό «πρωτεῖο» του

ἦταν πάντοτε «πρωτεῖο τιμῆς» (*honoris*) καί οὐδέποτε ἐξουσίας ἢ θείου δικαίου, ὡς *jure divino*, καί πάντοτε σέ σχέση καί ἐντός τῆς συνοδικότητος.

Ἐπιπλέον, ἡ μέχρι σήμερα συζήτηση στό συγκεκριμένο ζήτημα, μέ βάση τίς παραπάνω ἐκκλησιολογικές ἀρχές, ἐπιβεβαίωσε ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης ἦταν ἐπίσκοπος μιᾶς Τοπικῆς Ἐκκλησίας καί ὄχι τῆς Καθολικῆς-Παγκόσμιας Ἐκκλησίας, ἡ δέ ὁποιαδήποτε αὐθεντία ἢ ἐξουσία του δέν ὑπῆρχε οὔτε ἀσκεῖτο ἐρήμην τῆς συνόδου τῶν Ἐπισκόπων, ἔστω καί ἂν ἦταν «πρῶτος» σ' αὐτήν, ἀφοῦ ὁ 34^{ος} Ἀποστολικός Κανόνας πάντοτε ἐφηρμόζετο.

Τέλος, στό πλαίσιο τοῦ παρόντος Διαλόγου καί ἐξαιτίας τῆς συγκεκριμένης θεματολογίας δέν συζητοῦνται πλέον μόνο τά σημεῖα πού ἐνώνουν τίς δύο διαλεγόμενες παραδόσεις ἀλλά ἤδη, μέ ἀργά καί σταθερά βήματα, προχωροῦμε καί στή συζήτηση καί ἐξέταση καί τῶν ὑφιστάμενων διαφορῶν.

Ὁ συγκεκριμένος Θεολογικός Διάλογος συνέβαλε ἀποφασιστικά ὥστε νά ἀναδειχθοῦν καί νά καταστοῦν ἀποδεκτά ἀπό μέρος τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἀρκετά σημεῖα ἀπό τήν ἐκκλησιολογία τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας τά ὁποῖα διεφύλαξε, ἀνέδειξε καί προσέφερε ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μέσα ἀπό αὐτόν τόν Διάλογο. Μερικά ἀπό τά σημεῖα αὐτά εἶναι, ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό κάθε ἀντίληψη ἰδρυματικῆς καί θεσμικῆς ἀντίληψης περί Ἐκκλησίας, ἡ υἰοθέτηση τοῦ μυστηριακοῦ καί χαρισματικοῦ χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας, ἡ εὐχαριστιακή κατανόηση λειτουργίας τῆς ἴδιας τῆς δομῆς Της, ἡ ἀποϊδεολογοποίηση τῆς πίστεως, ἡ ἐκκλησιαστική ἐφαρμογή τῆς καί ἡ σωτηριολογική τῆς προοπτική, ἡ σχέση κοινωνίας καί ἐνότητος μεταξύ τῶν Τοπικῶν Ἐκκλησιῶν ὡς

έκφραση τῆς Καθολικότητας, ἡ ἐκκλησιαστική ἐνότητα στό πρόσωπο τοῦ ἐπισκόπου καί στό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας, μέ βάση τήν ἐνότητα καί κοινωνία στήν πίστη, ἡ κοινωνία στήν πίστη, ὡς προϋπόθεση γιά τήν «κοινωνίαν ἐν τοῖς μυστηρίοις», ἡ σχέση «πρωτείου» καί συνοδικότητας στά πλαίσια τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας καί ἡ θεώρηση τῆς αὐθεντίας ὡς διακονίας καί ὄχι ὡς ἐξουσίας στά πλαίσια αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας.

Δυστυχῶς ὅμως τό θετικό αὐτό ἔργο σκιάζεται ἢ μάλλον ἐγκλωβίζεται στά ἀκανθώδη καί δυσεπίλυτα προβλήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς καί διπλωματίας, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀποδυναμώνει ὅλες τίς παραπάνω σταθερές θεολογικές βάσεις ἀντιμετώπισης τῶν πραγματικῶν ἐκκλησιολογικῶν προβλημάτων, ἀποπροσανατολίζοντας τόν Θεολογικό Διάλογο ἀπό τήν ἀρχική στοχοθεσία του καί δημιουργῶντας ἀφετέρου σύννεφα ἢ καί «παγετῶνες» στήν περαιτέρω πορεία του.

Τό ἀδιέκβατο ὡς πρὸς τήν μελλοντική θεματολογία καί μεθοδολογία τοῦ παρόντος Θεολογικοῦ Διαλόγου, κατά τήν συγκεκριμένη τέταρτη φάση του, καί ἀνεξάρτητα ἀπό τά συμφωνηθέντα καί ὑπογεγραμμένα στά «Μνημόνια» μεταξύ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τῶν λοιπῶν Αὐτοκέφαλων καί Αὐτόνομων Ἐκκλησιῶν,²⁰ θεωρῶ ὅτι ἀποτελεῖ τήν ἀπαρχή μιᾶς νέας περιόδου ἀκαρπίας, γιά τόν παρόντα Θεολογικό Διάλογο, ὅπως συνέβη καί μέ ἄλλους Θεολογικούς

²⁰ Ἡ Συνοδική Απόφαση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (13ης Ἰανουαρίου 2005) ἦταν: «πρὸς διευκόλυνση τῆς πορείας τοῦ Διαλόγου ἡ συζήτησις αὐτή (περὶ τῆς Οὐνίας) δύναται νά διεξαχθῇ ἐντός τῶν πλαισίων τῆς ἐκκλησιολογίας ὑπὸ τό πρῖσμα τοῦ Πρωτείου». Παρόμοιες θέσεις διατυπώθηκαν καί ἀπό τίς ἄλλες Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες στά ἀντίστοιχα «Μνημόνια» πού ὑπεγράφησαν σχετικά μέ τήν ἐπανέναρξη τοῦ συγκεκριμένου Θεολογικοῦ Διαλόγου.

Διαλόγους (Αγγλικανῶν, Λουθηριανῶν, Παλαιοκαθολικῶν, Αντιχαλκηδονίων), γεγονός τό ὅποιο ἐξυπηρετεῖ μέν, στή συγκεκριμένη δύσκολη καί ἀνυπέρβλητη φάση τοῦ Διαλόγου, τούς Ρωμαιοκαθολικούς συνομιλητές μας, ὡς πρός τό θέμα τοῦ «πρωτείου» τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης καί μάλιστα ὡς πρός τίς «δικαιοδοσίες» του, συγχρόνως ὅμως καί ὀρισμένες ἀπό τίς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, οἱ ὅποιες θεωροῦν ὅτι ἡ ὑπαρξη ἑνός «βελούδινου» Διαλόγου ἀπό μία διακοπή του θά ἦταν πολλαπλῶς χρήσιμη γι' Αὐτές, μέ σκοπό τήν ἀνάπτυξη καί ἐνίσχυση τῶν δικῶν τους διμερῶν σχέσεων.

Ἡ ἀξιολόγηση αὐτή ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τήν θεματολογία ἀλλά καί ἀπό τήν μεθοδολογία πού υἰοθετήθηκε στή Συνάντηση τῆς Λέρου (Σεπτέμβριος 2017).

α) Ὁ συγκεκριμένος Διάλογος διέρχεται μία «κρίση ταυτότητας». Ἐάν θά συνεχίσει δηλαδή νά εἶναι Θεολογικός Διάλογος μεταξύ Ἐκκλησιῶν ἢ θά μετεξελιχθεῖ σέ ἀκαδημαϊκό διάλογο, ὅπως καί πολλοί ἄλλοι. β) Ὁ κατάλογος τῶν θεμάτων πού θά πρέπει νά συμπεριληφθοῦν στό κείμενο μέ τίτλο : «Πρός τήν ἐνότητα τῆς πίστεως : Θεολογικά καί Κανονικά Θέματα», θά ὀδηγήσει σέ ἀδιέξοδο τίς συζητήσεις.

γ) Ἡ θεματολογία τοῦ δευτέρου κειμένου, μέ τίτλο : «Πρωτεῖο καί Συνοδικότητα στή δεύτερη χιλιετία;καί σήμερα» εἶναι ἀλυσιτελής καί ἀτελέσφορη γιατί δέν ὑπάρχει ἡ κοινή παράδοση τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὡς βάση συζήτησης καί διαλόγου οὔτε καί οἱ ἐκκλησιολογικές προϋποθέσεις γιά μία τέτοια συζήτηση.

δ) Τό θέμα τῆς οὐνίας χωρίς τήν ἐκκλησιολογική ἀντιμετώπισή του θά συνεχίζει νά παραμένει ἄλυτο ὡς ἕνα ἐκκλησιολογικό μόρφωμα

καί μία «ἐκκλησιαστική ἀνωμαλία», καί μόνο ὡς ἐπικοινωνιακό τεκμήριο θά προβάλλεται στήν ἐπικαιρότητα.

Μακαριώτατε,

Πρό ενός τοιούτου ἀδιεξόδου θεωρῶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη μία ἐπαναξιολόγηση τῆς πορείας τοῦ συγκεκριμένου Θεολογικοῦ Διαλόγου, μέ εἰλικρίνεια καί μέ ἐπιδίωξη τήν «ὑπέρ τῆς ἀληθείας» διακονία καί ὄχι τήν «κατά τῆς ἀληθείας» (Β' Κορ. 13, 8) συνέχιση τοῦ παρόντος Διαλόγου.

Ἡ ἐφαρμογή τῆς ἀπόφασης τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας,²¹ σχετικά μέ τήν διαδικασία ἐπαναξιολόγησης καί ἐπανεκτίμησης τῶν μέχρι σήμερα ἀποτελεσμάτων του καί τῆς μελλοντικῆς του πορείας θά ἦταν χρήσιμη, ὥστε νά προληφθοῦν τά

²¹ Κείμενο «Σχέσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρός τόν λοιπόν Χριστιανικόν κόσμον», §10 : «Τά προβλήματα, τά ὅποια ἀνακύπτουν κατά τās θεολογικές συζητήσεις τῶν Μεικτῶν Θεολογικῶν Ἐπιτροπῶν δέν συνιστοῦν πάντοτε ἐπαρκῆ αἰτιολόγησιν μονομεροῦς ἀνακλήσεως τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἢ καί ὀριστικῆς διακοπῆς τῶν συμμετοχῆς αὐτῆς ὑπό τινος κατά τόπον Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ ἀποχώρησις ἐκ τοῦ διαλόγου Ἐκκλησίας τινός δέον ὅπως κατά κανόνα ἀποφεύγηται, καταβαλλομένων τῶν δεουσῶν διορθοδόξων προσπαθειῶν διά τήν ἀποκατάστασιν τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς ὀλοκληρίας τῆς ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ ὀρθοδόξου Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς. Ἐάν τοπική τις Ἐκκλησία ἢ καί ἄλλαι τινές Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι ἀρνῶνται νά συμμετάσχουν εἰς τās συνελεύσεις τῆς Μεικτῆς Θεολογικῆς Ἐπιτροπῆς ὠρισμένου διαλόγου, ἐπικαλούμεναι σοβαροῦς ἐκκλησιολογικούς, κανονικούς, ποιμαντικούς ἢ ἠθικῆς φύσεως λόγους, ἡ Ἐκκλησία ἢ αἱ Ἐκκλησίαι αὐται κοινοποιοῦν ἐγγράφως τήν ἄρνησιν αὐτῶν εἰς τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην καί εἰς πάσας τās Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας κατά τά πανορθόδοξως ἰσχύοντα. Κατά τήν πανορθόδοξον διαβούλευσιν ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης ἀναζητεῖ τήν ὁμόφωνον συναίνεσιν τῶν λοιπῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν διά τά ἐφεξῆς δέοντα γενέσθαι, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς ἐπαναξιολογήσεως τῆς πορείας τοῦ συγκεκριμένου Θεολογικοῦ Διαλόγου, ἐφ' ὅσον τοῦτο κριθῆ ὁμοφώνως ἀναγκαῖον».

ἀδιέξοδα καί νά συνεχίσουμε τόν παρόντα Θεολογικό Διάλογο «ἐν ἀγάπη καί ἀληθείᾳ».

Σᾶς εὐχαριστῶ γιά τή προσοχή σας καί τήν ὑπομονή σας.